

Adieu

Verbinding verbroken?

Beknopte studie
naar sociale
aspecten rondom
kerkverlating

verbindt jongeren

Colofon

Deze kaderbrochure is een eenmalige uitgave van de Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten.

Auteur: J.J. Jacobse

Klankbord: J.H. Mauritz (CGO), N.J. Teerds (CGO), L.A. Kroon (JBGG)

Vormgeving en druk: Drukkerij Verloop, Alblasserdam

De druk van deze brochure is mede mogelijk gemaakt door een gift vanuit de opbrengst van de Snuffelmarkt van de Gereformeerde Gemeente Lisse.

Inhoud

Introductie	4
1. Adieu kerk	7
2. Achtergronden kerkverlating en secularisatie	11
3. Eerder onderzoek	17
4. Blijvers, doorstromers en afhakers	21
5. Gezin en geloof	27
6. Betrokkenheid op de gemeente	29
7. Vriendenkring	35
8. Levensbeschouwing	39
9. Verbinding verbroken?	43
10. Open brief van een kerkverlater	49
11. Samenvatting en aanbevelingen	53
Bronnen	57
Bijlagen	59
Noten	71

Introductie

Voor u ligt een brochure over kerkverlating onder doopleden van de Gereformeerde Gemeenten. Hierin wordt door collega Sjaak Jacobse zijn in 2012 uitgevoerde studie onder een beperkte groep aan kerkverlaters beschreven en geanalyseerd. Voor de duidelijkheid: deze brochure heeft niet tot doel om kerkverlating als fenomeen op een samenhangende manier te beschrijven. Wel beoogt deze brochure meer inzicht te geven in de verschillende aspecten die samenhangen met kerkverlating in ons kerkverband. De brochure is vanuit persoonlijke betrokkenheid geschreven. De gemeente is het door God gegeven middel om Hem te leren kennen en Hem te dienen. In de prediking klinken de woorden van zaligheid, die alleen in Christus is. Calvijn typeert de kerk als onze moeder. Het doet pijn om te zien hoeveel jongeren jaarlijks de kerk verlaten om hun heil ergens anders te zoeken. Het doet pijn om te merken hoe de kerk, ondanks alle goede dingen, niet in staat gebleken is om deze jongeren vast te houden. Het doet pijn om het verdriet te zien van de ouders en andere familieleden van wie kinderen zich als (doop)leden hebben onttrokken aan de gemeente.

Toch heeft deze kant van kerkverlating in deze brochure niet de boventoon. Om meer inzicht te krijgen in de complexe materie van kerkverlating is bewust gekozen voor een analytische toonzetting, waarbij zo objectief mogelijk constatering worden gedaan en waarbij waardeoordelen uitgesteld worden. Wel zijn er bij elk hoofdstuk 'overwegingen' toegevoegd. Deze worden in hoofdstuk 12 uitgewerkt tot aanbevelingen voor alle opvoeders. Voor vragen rondom kerkver-

lating en pastoraat wordt verwezen naar de pastoraal getoonzette uitgave *Het zal je kind maar zijn* van ds. G.J. van Aalst.

Voorliggende brochure is verder ook dikker dan andere kaderbrochures van de Jeugdbond. Het heeft meer het karakter van een beknopt onderzoeksrapport. Wel is geprobeerd om de inhoud zo toegankelijk mogelijk te maken voor ambtsdragers, leidinggevend en andere geïnteresseerden. Om veel gegevens overzichtelijk te kunnen samenvatten, is overwegend gebruik gemaakt van een tabelvorm waarbij een selectie weergegeven is van de antwoorden. De opvallende zaken zijn hierbij via een markering aangegeven. Belangrijke onderzoeksgegevens zijn ondergebracht in de bijlagen.

'Adieu – verbinding verbroken' begint met een inleidend hoofdstuk over kerkverlating. In hoofdstuk 2 volgt een verdieping hiervan en wordt inzicht gegeven in de belangrijkste oorzaken van secularisatie en kerkverlating. In hoofdstuk 3 komen de cijfers aan bod voor wat betreft de Gereformeerde Gemeenten en wordt een vergelijking gemaakt met de in 1992 aan de Generale Synode gerapporteerde studie. Daarna volgt een beschrijving van de opzet waarbinnen de enquêtes afgenomen zijn en worden in hoofdstuk 5 de verschillende groepen die binnen deze studie onderscheiden zijn, beschreven. In de hoofdstukken 6 tot en met 10 wordt telkens per thema een beschrijving en duiding gegeven van de resultaten uit de enquête en worden suggesties ter overweging aangedragen. De brochure sluit af met een hoofdstuk waarin twee kerkverlaters aan het woord gelaten worden en een apart hoofdstuk met samenvatting

en adviezen voor de diverse soorten opvoeders.

Kerkverlating is een moeilijk en verdrietig onderwerp. Toch mogen we het niet negeren. Het gaat om de dienst aan God en om het heil van onze kinderen. Daarom danken we collega Sjaak Jacobse voor zijn inspanningen om dit thema inzichtelijker te maken voor opvoeders. Ook de diverse meelezers zijn we erkentelijk voor hun inzichten en goede adviezen. We hopen dat dit alles het doel dient dat de Jeugdbond beoogt met deze studie: meer inzicht in de verschillende facetten die een rol kunnen spelen bij kerkverlating. Naar aanleiding van deze studie zien we uit naar verdere bezinning rondom dit thema. Daarbovenuit gaat het uitzien dat dit inzicht gebruikt mag worden om meer jongeren aan de Heere en aan Zijn dienst te verbinden.

Juni 2015, Laurens Kroon

1 Adieu kerk

7

Linda (18) zit in de kerk. Opnieuw was het een heel gedoe vanmorgen. Om de goede lieve vrede wil, is ze weer meegegaan. Met tegenzin zit ze nu in de kerk. “Waarom zit ik hier?” denkt ze. “Ik ben het best eens met wat er hier verteld wordt, maar ik heb niets met die mensen om me heen die in dit kerkgebouw komen. Daarom is dit voor mij echt de laatste keer. Adieu, mij zien ze hier niet meer”.

Elk jaar verlaten vele honderden jongeren het kerkverband waarin ze opgegroeid zijn. Ze kiezen voor een andere route in hun leven. Een gedeelte van de jongeren die hun doopbewijs opvragen, sluit zich aan bij een ander kerkgenootschap. Een ander deel kiest ervoor om zich vooralsnog niet bij een kerkgenootschap aan te sluiten. Zij vormen de groep die ‘kerkverlaters’ genoemd moeten worden terwijl de anderen beter als ‘doorstromers’ gedefinieerd kunnen worden.

Kerkverlating is geen nieuw fenomeen. Lezen we in de eerste hoofdstukken van Genesis al niet over mensen die ervoor kiezen om de gemeenschap waarin de Heere werkt te verlaten om hun geluk ergens anders te gaan zoeken? De pijn die kerkverlating met zich meebrengt, is er ook steeds geweest en went nooit^(X). Wat is het verdrietig wanneer de kerk, als bringer van de volstrect unieke en cruciale boodschap van vrije genade, als ‘niet relevant’ ervaren wordt. Ouders, kerkenraden en andere opvoeders vragen zich af: ‘Wat is er mis gegaan?’ In veel gevallen is er geen directe oorzaak aan te wijzen, maar is er sprake van een proces van verlies aan betrokkenheid op de kerk en alles wat daarmee samenhangt.

In de volkskerken tekende zich in de jaren ‘60 en ‘70 van de vorige eeuw de eerste

secularisatiegolf af, gevolgd door in de jaren ‘80 en ‘90 een tweede golf. Dit proces leek de meer orthodoxe kerkverbanden voorbij te gaan; de ledenaantallen groeiden - en groeien nog steeds - gestaag of bleven stabiel. Wie echter beter naar de cijfers in de Gereformeerde Gemeenten kijkt, ziet dat het relatief hoge aantal geboorten de toegenomen uitstroom compenseert². Ook in de orthodoxe kerken is er een toename te zien van het aantal (doop)leden dat het kerkverband verlaat wegens overgang naar een ander kerkverband of doordat men ervoor kiest om het bewijs van lidmaatschap op te vragen zonder zich erens bij aan te sluiten³.

Ten diepste heeft kerkverlating een geestelijke oorzaak. Deze ligt in het feit dat de kerkverlater in iedereen schuilt, omdat de Heere van ons hetzelfde moet zeggen als van Israël: *Mijn volk heeft twee boosheden gedaan: Mij, de Springader des levenden waters, hebben zij verlaten, om zichzelf bakken uit te houwen, gebroken bakken, die geen water houden* (Jeremia 2: 13).

Wel kan de vraag gesteld worden hoe (doop)leden ertoe komen om daadwerkelijk het besluit te nemen om het kerkverband waarin zij opgegroeid zijn te verlaten, terwijl anderen wel komen tot het doen van openbare belijdenis en verbonden blijven. Met enige regelmaat wordt onderzocht welke redenen kerkenraden

(X) ZIE NOTEN BESCHRIJVING OP PAGINA 71

genoteerd hebben bij het opvragen van het doopbewijs of lidmaatschapbewijs of bij het opvragen van een attestatie⁴ vanuit de gemeente. Naast de oorzaken door o.a. verhuizing of huwelijk worden door de kerkenraden⁵ ‘bezwaren ten aanzien van de prediking’, ‘ongeïnteresseerdheid’ en ‘problemen rondom de levensstijl’ als veel voorkomend genoemd. Hoewel deze oorzaken met zorg genoteerd zullen zijn, vertellen ze alleen iets over het eindstadium en niet over het achterliggende proces van vervreemding en ontgroeien.

Het uitzien is dat deze brochure mag bijdragen aan een grotere betrokkenheid op jongeren in de gemeenten en praktische handvatten mag bieden om jongeren die met twijfels en vragen rondlopen een warm thuis te bieden. Dit vanuit de overtuiging dat elk mens alleen tot zijn/haar bestemming komt bij het ervaren van Gods liefde voor verloren zondaren. Laten wij als het gaat om kerkverlaters het voorbeeld van de goede Herder navolgen en die ene jongere niet laten gaan:

In deze verkenning is ervoor gekozen om het onderzoek te beperken tot doople-
den aan wie het bewijs van lidmaatschap (het doopbewijs), al dan niet op eigen
verzoek, door de kerkenraad afgegeven is zonder dat deze doopleden aangegeven
hebben over te willen gaan naar een ander kerkverband.
Onttrekkingen van belijdende leden of wegens overgang naar een ander kerkge-
nootschap zijn buiten beschouwing gelaten in het onderzoek. Hierbij dient wel
opgemerkt te worden dat overgang naar een ander kerkverband een eerste stap
kan zijn op het pad van kerkverlating.

Deze kaderbrochure is samengesteld vanuit de verkenning ‘Adieu’ die de Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten uitgevoerd heeft vanuit⁶ de Cursus Godsdiens Onderwijs en heeft tot doel om kerkenraden, leidinggevend en ouders meer inzicht te geven in de processen die kunnen leiden tot kerkverlating. Vanwege de beperkte omvang van de enquêtes heeft deze studie niet de pretentie om fundamentele uitspraken te doen over oorzaken en effecten van kerkverlating. Wel wil deze kaderbrochure aspecten die samenhangen met het vervreemden en ontgroeien van de kerk in beeld brengen. Hoe komt het bijvoorbeeld dat Linda, het meisje uit het voorbeeld, geen binding met haar gemeente ontwikkeld heeft terwijl ze zich inhoudelijk best thuis voelt onder de prediking? Wat heeft hieraan bijgedragen en wat zijn de gevolgen?

- 3 *En Hij sprak tot hen deze gelijkenis, zeggende:*
- 4 *Wat mens onder u, hebbende honderd schapen; en een van die verliezende, verlaat niet de negen en negentig in de woestijn, en gaat naar het verlorene, totdat hij hetzelfde vinde?*
- 5 *En als hij het gevonden heeft, legt hij het op zijn schouders, verblijd zijnde.*
- 6 *En te huis komende, roept hij de vrienden en de geburen samen, zeggende tot hen: Weest blijde met mij; want ik heb mijn schaap gevonden, dat verloren was.*
- 7 *Ik zeg ulieden, dat er alzo blijdschap zal zijn in den hemel over een zondaar, die zich bekeert, meer dan over negen en negentig rechtvaardigen, die de bekering niet van node hebben.*

Lukas 15

2 Achtergronden kerkverlating en secularisatie

11

“Wil je weten hoe ik er écht over denk? Ik denk vaak dat als er al een God is, Hij zich niets van mij aantrekt” verzucht Frank. Perplex staart de voorzitter hem aan, niet in staat om te reageren. Frank, die serieuze jongen die altijd zo betrokken meedoet op de jeugdvereniging laat ineens een heel nieuwe kant zien. Hoe kan dit? Wat is hier aan de hand? Is er iets mis gegaan?

Is Frank een potentiële kerkverlater? Of is het een jongen waaraan je merkt dat vragen die vroeger niet in de kerk gesteld werden, nu wel gesteld worden? In veel gevallen is kerkverlating het eindresultaat van een proces van secularisering. Niet alleen de samenleving rond de kerk is steeds meer volgens seculiere patronen gaan denken en functioneren, ook binnen de kerkmuren is een vorm van secularisatie merkbaar. Een van de definities van secularisatie is “het verlies van betrokkenheid op een hogere werkelijkheid”. Als onder deze ‘hogere werkelijkheid’ de omgang met God verstaan wordt in het dagelijks leven, is er zeker iets aan de hand. Is er bij veel gemeenteleden niet sprake van een uitholling van binnenuit waarbij niet het gehele leven onder het beslag ligt van Gods Woord? Deze uitholling van binnenuit bleek eerder⁶ al in de volkskerken via het afnemende kerkbezoek onder mensen die het kerkverband wel trouw bleven. De opvatting dat de kerk hoeder is van de waarheid en dat er buiten de kerk geen heil te verwachten is, wordt niet meer algemeen onderschreven. Wie in gesprek gaat met jongeren merkt dat ook. Zij zijn

onderdeel van deze individualistische cultuur en denken, ook al behoren ze tot de Gereformeerde Gemeenten, zelf groten-deels postmodern. Een reactie als die van Frank sluit daar naadloos op aan: hij uit openlijk zijn twijfel of het verhaal dat altijd verteld is wel klopt omdat hij het zo niet ervaart. Is hij daarmee ook een potentiële kerkverlater of zit hij in een proces dat veel jongeren doormaken? En, is hij daarmee écht anders dan zijn ouders? Die behoren tot een generatie die de kerk weliswaar niet onbelangrijk vindt, maar in de dagelijkse keuzes tot uiting laat komen dat alles draait om het leiden van een goed, prettig en leuk leven.

Bekende oorzaken van secularisatie en kerkverlating

Er is veel onderzoek gedaan naar kerkverlating in Nederland. De meeste onderzoeken beschrijven het proces dat zich afgespeeld heeft in de Rooms-katholieke Kerk, de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken. Ook in de Gereformeerde Gemeenten is kerkverlating een voortdurende bron van zorg geweest. Ruim 25 jaar geleden is in opdracht van

de synode, onder leiding van ds. G.J. van Aalst een onderzoek gedaan naar kerkverlating. Deze vrij uitvoerige studie is beschreven in de uitgave 'Onderzoek kerkverlating in de Gereformeerde Gemeenten'⁹. Hoewel er in 25 jaar veel veranderd is, staan veel van de conclusies nog overeind en zijn de aanbevelingen allerm minst achterhaald. Daarom wordt deze studie als uitgangspunt voor de studie Adieu genomen.

In kerkelijke administraties wordt vastgelegd wanneer en met welke reden iemand zich onttrekt als (doop)lid van de gemeente. Meestal gaat het dan om 'bezwaren tegen de leer of prediking', 'andere levensstijl' of 'onverschilligheid' (zie ook hoofdstuk 3). Deze geregistreerde oorzaken zijn het gestolde resultaat van een langdurig proces. Dit proces begint met het verlies van betrokkenheid op een hogere werkelijkheid en alles wat daarmee samenhangt. Wat zijn factoren die deze betrokkenheid kunnen beïnvloeden? In de in de literatuur¹⁰ worden diverse factoren genoemd die kunnen leiden tot een afnemende betrokkenheid op kerk en geloof.

■ **Welvaart:** vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw nam de welvaart steeds toe. Luxe, goede voeding en een goede gezondheidszorg zijn voor iedereen bereikbaar geworden. Het streven naar een hoge levensstandaard is nu een belangrijk levensdoel. Dankzij technische hulpmiddelen is iedereen in staat om dit ideaal onafhankelijk van anderen te bereiken. Hierdoor is de kwaliteit van leven toegenomen en is er een gevoel van onafhankelijkheid ontstaan.

■ **Wetenschap:** de laatste eeuw zijn er grote doorbraken geweest in de wetenschap. Dingen die eerder als een mysterie ervaren werden, en daarom

aan 'het goddelijke' toegeschreven werden, zijn nu beter verklaarbaar. Als gevolg hiervan heeft het merendeel van de samenleving een wetenschappelijk wereldbeeld waarin geen plaats is voor een persoonlijke God. Het vasthouden aan een letterlijke interpretatie van de Bijbel wordt nu gezien als 'niet wetenschappelijk verantwoord'.

■ **Maakbaarheid:** door onder andere de toegenomen welvaart en de beschikbaarheid van technologische hulpmiddelen is er een maatschappij ontstaan waarin 'maakbaarheid' een sleutelwoord is. Alles is bereikbaar en haalbaar voor iedereen die zelf de verantwoordelijkheid neemt om aan zijn of haar dromen te werken. Lijden wordt in deze maatschappij gezien als falen. Hierdoor is het gevoel afhankelijk te zijn van een hogere macht steeds meer aan het verdwijnen. Dit terwijl juist in het lijden ervaren wordt dat de menselijke maakbaarheidsgedachte in feite weerstand is tegen Gods leiding.¹¹

■ **Wantoestanden:** niet alleen de twee Wereldoorlogen, het geweld en de elende in de wereld hebben vragen opgeroepen ten aanzien van het geloof in een Almachtige God Die alles regeert en bestuurt. Ook aan het licht gekomen misstanden in de kerk hebben afbreuk gedaan aan de geloofwaardigheid van de kerk als bringer van de blijde boodschap. Als de herders dwalen, zullen de schapen verstrooid worden. Velen hebben hieruit de conclusie getrokken dat de kerk vooral een menselijk instituut is en hebben hier (innerlijk) afstand van genomen.

■ **Postmodernisme:** lange tijd kon gedacht worden dat postmodernisme en kerk niets met elkaar te maken hebben. Inmiddels leven we in een

postmoderne cultuur en denkt het merendeel van de Nederlanders op een postmoderne manier. Een kenmerk van de postmoderne mens is dat hij niet meer in 'een uniek reddingsverhaal' gelooft en voor zijn zingeving niet afhankelijk is van een politieke partij of van kerkgenootschappen. Hij neemt het leven zoals het komt en zoekt, uit een breed scala aan levensbeschouwelijke of spirituele stromingen, aspecten die het leven waardevol maken¹². Hiervoor is de kerk als instituut of de leer van de kerk niet noodzakelijkerwijs nodig. Mede hierdoor heeft de kerk als instituut en hebben gezagsdragers als predikanten en ambtsdragers in de praktijk aan gezag ingeboet. Een tweede effect van het postmodernisme is dat we steeds individueler zijn gaan denken en handelen.

Wie vaak met kerkelijke jongeren omgaat merkt dat het postmoderne denken de nieuwe generatie kerkelijke jongeren niet voorbij gegaan is. Velen kiezen ervoor om in de diverse stukjes van hun leven een ander gezicht te laten zien (norm differentiatie) en nemen niet automatisch het waarden en normenpatroon van hun ouders over (socialisatie). Een gedeelte van hen heeft een wisselend waardepatroon voor de verschillende delen van hun leven¹³. Waar vorige generaties nog de spanning voelden tussen 'zaterdag in de kroeg' en 'zondag in de kerk', voelen deze jongeren dat niet. Zoals eerder opgemerkt, is deze invloed niet alleen zichtbaar onder jongeren. Ook hun (kerkelijke) opvoeders zijn meer postmodern gaan denken. Zij hanteren in de praktijk wisselende normen voor de diverse onderdelen van hun leven en vinden het steeds lastiger om het 'Alzo spreekt de Heere' van de zondag een plaats te geven in de praktijk van maandag tot en met zaterdag. Zowel in

jongeren als in hun ouders is daarnaast merkbaar dat zij denken en handelen vanuit individuele keuzes en dat 'de gemeenschap' van minder betekenis is geworden. Als gevolg hiervan zijn velen op zoek naar een kerk die bij hun ontwikkeling past en die hen inspireert.

■ **Cultuurkloof:** de maatschappij verandert snel van een samenleving waarin christelijke waarden en normen algemeen merkbaar waren naar een post-christelijke maatschappij. Jongeren staan middenin de hedendaagse cultuur en groeien niet langer op in alleen de beschermende reformatorische zuil. Ze zijn via hun contacten ook onderdeel van de samenleving en worden hierdoor beïnvloedt. Hierdoor leven ze in twee werelden. Aan de ene kant is er de maatschappij die steeds meer seculier wordt. Jongeren zijn breed georiënteerd. Vaak hebben ze vrienden die afkomstig zijn uit een breed kerkelijk milieu. Anderen hebben internationaal ervaring opgedaan via opleiding, stage of werk. Aan de andere kant komen ze in de kerk en merken ze dat de kerk in haar vormen en uitingen maar in beperkte mate mee kan bewegen met de cultuur. Per saldo ervaren jongeren de steeds sterker wordende kloof tussen de cultuur van de kerk en die waarin zij zich in het dagelijks leven ook voortbewegen. Hierdoor is het minder vanzelfsprekend dat jongeren automatisch dezelfde keuzes maken als hun ouders.

■ **Uitholling:** het verlies aan betrokkenheid op God en op de kerk is niet alleen veroorzaakt door externe of culturele factoren, maar komt zeker niet in de laatste plaats door uitholling van binnenuit. Mede door bovenstaande factoren is er na de jaren '40 en '50 een pijnlijke inflatie geweest van geloof,

geloofsbevinding en overdacht in de (grote) volkskerken. Hierdoor werden wel de vormen nog overgedragen van ouders naar kinderen, maar niet het wezen van de zaak. Dit is zichtbaar geworden doordat God in veel levens geen alledaagse werkelijkheid meer is. Zijn Woord en wil zijn subjectief geworden en staan 'onder het gezag van de eigen mening'. Echt zichtbaar werden de gevolgen van deze uitholling pas toen er een tweede generatie kwam die opgevoed was door 'geseculariseerde kerkelijke ouders' en die de kerk vaarwel zei omdat deze voor hen geen inhoud meer had¹⁴. Het is te vrezen dat dit proces ook zichtbaar wordt in de meer behoudende kerken. Er lijkt sprake te zijn van een verlies aan betrokkenheid op de Heere en Zijn dienst. Als God geen dagelijkse realiteit meer is¹⁵, verliest de kerk als geloofsgemeenschap waarin Zijn stem gehoord mag worden, haar betekenis.

Openstaande vraag: welke rol speelt de sociale binding?

Kerkverlating heeft alles te maken met een niet ervaren van een betrekking op de Heere en op Zijn kerk, maar welke rol speelt hierin het ervaren van een verbinding met de gemeente waarin men opgroeit? Kan het ook zo zijn dat kerkverlating mede een gevolg is van het ontbreken van intermenselijke verbinding met de gemeente? Deze vraag is zeer relevant voor het jeugdwerk, dat traditioneel bestaat uit een balans tussen 'bezinnen' en 'ontspannen'. Hoe moeten deze beide onderdelen van jeugdwerk gewaardeerd worden? Is het zo dat sociale of ontspannende activiteiten van de vereniging al snel afbreuk doen aan het werkelijke doel van de vereniging: het vanuit de Bijbel, toerusten van kinderen en jongeren. Het staat buiten kijf dat er geen jeugdwerk denkbaar is zonder de kern van het jeugd-

werk: het gesprek rondom de Bijbel. Toch maakt dit uitgangspunt de sociale kant van het jeugdwerk niet minder belangrijk. De sociale kant van de vereniging zou weleens cruciaal kunnen zijn om jongeren te verbinden in de gemeente. Dominee A. Elshout verwoordde dit kernachtig: "Jeugdwerk gaat om zaligheid én gezelligheid"¹⁶. En kan het niet juist zo zijn dat er met name een inhoudelijke verbinding ontstaat als er ook een sociale verbinding is? Zou het wat uitmaken wanneer Frank uit het voorbeeld in zijn gemeente mensen om zich heen heeft van wie hij het vertrouwen en de ruimte krijgt om zijn twijfels uit te spreken, die vervolgens liefdevol met hem zoeken naar antwoorden op zijn vragen?

Hoofdvraag:

In hoeverre wordt het proces van kerkverlating beïnvloed door sociale aspecten van gezin, vriendengroep en gemeente?

1. Is er mogelijk een verband tussen het (godsdienstige) gezinsklimaat en kerkverlating?
2. In hoeverre speelt het wel of niet hebben van contacten in de gemeente een rol bij kerkverlating?
3. Is er een relatie zichtbaar tussen de samenstelling van de vriendenkring en de kans op kerkverlating?
4. In hoeverre hebben kerkverlaters inhoudelijk afstand genomen van hun godsdienstige opvoeding?
5. Rondom welke leeftijd begint het proces van afhaken zichtbaar te worden?
6. Welke handreikingen kunnen gedaan worden om waar mogelijk kerkverlating te voorkomen?

Onderzoeksvragen voor de studie Adieu

Hoewel de studie van de synodale commissie uit 1992 waardevol blijft en de aanbevelingen van toepassing blijven, kunnen vanuit die studie bovenstaande vragen niet beantwoord worden. Hiervoor is het nodig om specifiek te kijken naar doopleden en hen ook te bevragen op de meer sociale aspecten van gemeente-zijn en opvoeding. De studie Adieu heeft zich daarom tot doel gesteld om te onderzoeken in hoeverre het proces dat geleid heeft tot het opvragen van het lidmaatschap is beïnvloed door sociale aspecten van gezin, vriendengroep en gemeente. Het is dus niet een studie naar kerkverlating op zich. Daarom kan deze brochure het best in samenhang gelezen worden met andere

onderzoeken en studies naar kerkverlating. Zie hiervoor de literatuurlijst en de artikelen uit het dossier 'kerkverlating' van het Reformatorisch Dagblad.

Om bovenstaande vragen te beantwoorden is in overleg met deskundigen een onderzoeksaanpak ontwikkeld. Deze heeft geresulteerd in deze brochure. Voor meer informatie over de aanpak, de afgenomen enquêtes en analysemethode wordt verwezen naar bijlage 1a en 1b.

Voordat in deze brochure de resultaten per thema besproken worden, volgt eerst een analyse van de omvang van kerkverlating in de Gereformeerde Gemeenten en een vergelijking met de studie uit 1992.

3 Eerder onderzoek

'Als je wint, heb je vrienden'. Dit gezegde past naadloos bij de angst in deze tijd om deel uit te maken van de niet-populaire groep, maar is ook toepasbaar op kerkverlating. In kerkverbanden waarbij veel jongeren hun lidmaatschap opzeggen, ontstaat onrust onder jongeren; zij willen niet horen bij degenen die zij beschouwen als 'de verliezende partij'. Zij willen het in hun ogen 'zinkend schip' verlaten. Hierdoor is kerkverlating meer dan alleen een individuele keuze; de mening en het gedrag van de groep waarin men verkeert speelt een belangrijke rol. Hoe groot is het probleem van kerkverlating in de Gereformeerde Gemeenten?

17

Omvang van kerkverlating

In de periode tussen 1990 en 2012 zijn er in ons kerkverband 11.246 kinderen en jongeren geweest die niet als kind geboren zijn in de Gereformeerde Gemeenten, maar die vanuit andere kerkverbanden (10.915) of vanuit een buitenkerkelijke positie (331) dooplid geworden zijn. Daartegenover staat dat in dezelfde periode 24.207 doopleden het kerkverband verlaten hebben (gemiddeld zo'n 1050 per jaar). Van de doopleden die ons kerkverband verlaten heeft is 76 procent naar een ander kerkverband gegaan via een attestatie (overschrijving) en 24 procent heeft het doopbewijs ontvangen en zich niet aangesloten bij een (ander) kerkverband. Uit de eerder onderzochte periode uit het synoderapport van 1992 zijn eveneens cijfers beschikbaar over de uitstroom onder doopleden. Tussen 1981 en 1990 betrof de totale uitstroom 8697 doopleden. Daarvan sloot 30 procent zich niet aan bij een kerkverband (gemiddeld 260 per jaar in deze periode). In de onderzoeksperiode van Adieu (1990-2013) ontwikkelt zich het aantal 'kerkverlaters' zeer geleidelijk van minder dan 250 per jaar in 1990¹⁸ tot meer dan 300 per jaar vanaf 2006. Als deze aan-

tallen vergeleken worden met het totaal aantal doopleden in de Gereformeerde Gemeenten ligt de kerkverlating gemiddeld tussen 0,5 procent van de doopleden in 1990 tot 0,7 procent van de doopleden in 2012. Dit aantal lijkt laag, maar als dit vertaald wordt naar het percentage jongeren in de leeftijdscategorie die belijdenis doen (circa 20 jaar), gaat het om 5 tot 10 procent de jongeren die op die leeftijd de kerk verlaten om zich vooralsnog niet aan te sluiten bij een kerkverband.

Hoe verhouden zich deze cijfers ten opzichte van het synode onderzoek van 1992? Een vergelijking maken is niet eenvoudig omdat toen bij de meeste analyses de overgang van leden en doopleden naar andere kerken of naar buitenkerkelijk samengemenen is. Als de tabel uit Bijlage 1 van dit synoderapport aangevuld wordt met de huidige cijfers (Tabel 1) blijkt de uitstroom van leden én doopleden uit de Gereformeerde Gemeenten zich als volgt ontwikkeld te hebben:

- Over de periode 1965 tot 1990 constateert de commissie dat zowel de totale uitstroom (inclusief naar andere

Tabel 1 Vergelijking uitstroom Gereformeerde Gemeenten 1965 tot 2012

Gekozen is om vier intervallen met elkaar te vergelijken. Per interval zijn de minima en maxima weergegeven. Dit om een indruk te geven van de spreiding in waarden.

Periode	Ledental totaal	Uitstroom totaal		Waarvan naar buitenkerkelijk	
		Aantallen	percentage	aantallen	percentage
1965 - 1967	69.512 tot 72.211	545 tot 595	0,78 tot 0,84	98 tot 165	0,14 tot 0,23
1976 - 1978	80.632 tot 81.869	1026 tot 1178	1,26 tot 1,42	193 tot 321	0,24 tot 0,39
1988 - 1990	89.909 tot 91.038	1326 tot 1735	1,54 tot 1,93	391 tot 499	0,43 tot 0,54
2010 - 2012	105.371 tot 106.002	1826 tot 2218	1,73 tot 2,09	415 tot 598	0,39 tot 0,56

kerkverbanden) als de uitstroom van (doop)leden die zich niet bij een kerk aansluiten, toeneemt. Hierbij gaat het niet alleen over een absolute toename, maar ook procentueel.

- Als er een vergelijking gemaakt wordt met de periode 2010 tot 2012 is te zien dat de totale uitstroom inmiddels is gestegen van ongeveer 0,8 procent in 1965 tot bijna 2 procent van het (doop) ledenbestand per jaar in de afgelopen jaren.
- Het percentage dat zich niet aansloot bij een ander kerkverband ontwikkelde zich van 1965 tot 1990 van ongeveer 0,2 procent tot 0,5 procent. Dit laatste percentage is in vergelijking met het onderzoek uit 1992 niet noemenswaardig gewijzigd.

Samenvattend zijn er wél meer mensen die de Gereformeerde Gemeenten verlaten omdat ze naar een ander kerkverband gaan, maar is er geen toename te zien in het percentage leden en doopleden dat het bewijs van lidmaatschap opvraagt om zich niet aan te sluiten bij een ander kerkverband.

Belijdenis doen of niet?

In het onderzoek uit 1992 is de totale migratie van leden en doopleden bekeken. Er is geen specifieke analyse gemaakt voor de ontwikkeling in het aantal doop-

leden. Een andere vraag is of er sprake is van een structurele ontwikkeling waarbij het aantal doopleden dat het kerkverband verlaat toeneemt ten opzichte van het aantal doopleden dat komt tot het doen van openbare belijdenis.

De beschikbare gegevens uit de kerkelijke jaarboeken (Tabel 2) laten niet per leeftijdsgroep zien welk gedeelte van de doopleden komt tot het doen van openbare belijdenis en welk gedeelte niet tot deze keuze komt. Wel is per jaar geregistreerd hoeveel doopleden er belijdenis gedaan hebben. Hieruit kan een verhouding afgeleid worden tussen het aantal doopleden dat de Gereformeerde Gemeenten verlaat en het aantal doopleden dat gekomen is tot het doen van openbare belijdenis (Tabel 2). Deze verhouding is de laatste 20 jaar vrij stabiel. Tegenover 55 jongeren die komen tot het doen van openbare belijdenis, staan 45 jongeren die het kerkverband verlaten. Een aanzienlijk deel van hen verlaat niet op eigen initiatief de gemeente, maar doet dit samen met hun ouders.

Als deze verhouding vertaald wordt naar een schoolklas van 30 kinderen, zullen er 16 ♂ tot het doen van openbare belijdenis komen. Van deze jongeren zullen er 14 ♀ als dooplid het kerkverband verlaten. 10 ♂ van hen zullen zich als (doop)lid

aansluiten bij een ander kerkverband. 4 van hen zullen als dooplid voor kiezen om zich niet (meer) bij een kerkverband aan te sluiten.

Tabel 2 Cijfers Gereformeerde Gemeenten per tijdvak¹⁹

Tijdvak 3 jaar	Som doopleden	Aantal kinderen gedoopt	Aantal belijdenis	Aantal vertrokken	Waarvan doorstroom	Waarvan onttrekking
2004-2006	144064	6646	4223	3361	2440 (72,6%)	921 (27,4%)
2007-2009	143496	6566	4536	3653	2677 (73,3%)	976 (26,7%)
2010-2012	143506	6502	4369	3575	2509 (70,2%)	1066 (29,8%)

Waarom gaan (doop)leden weg?

In diverse onderzoeken uit het verleden is in kaart gebracht welke oorzaken er door de kerkenraden genoemd zijn in de kerkelijke administratie bij het verstrekken van het kerkelijke attestatie of doopbewijs. In het eerder geciteerde onderzoek uit de Gereformeerde Gemeenten²⁰ is aan de kerkenraden gevraagd om aan te geven met welke reden doopleden het kerkverband verlaten hebben. Daarnaast is in dezelfde periode ook aan een aantal jongeren die het kerkverband verlaten hebben, gevraagd om hun belangrijkste reden aan te geven. In Tabel 3 worden deze antwoorden met elkaar vergeleken. Hierbij dient overigens opgemerkt te worden dat het hier om andere jongeren gaat en dat de vraagstelling per enquête licht afwijkt.

In ongeveer de helft van de gevallen is de kerkenraad van mening dat ‘onverschilligheid’ de belangrijkste oorzaak is om te kiezen voor een ander kerkverband of het bewijs van lidmaatschap op te vragen. Een kanttekening hierbij is dat de klasse ‘onverschilligheid’ ook als reden opgegeven kan zijn als andere genoemde oorzaken niet van toepassing of niet bekend waren. Daarnaast zegt ‘onverschilligheid’ ook iets over de verbroken relatie die er is; in de praktijk blijkt dat het moeilijk is om weer met elkaar in gesprek te komen.

De doopleden die de gemeente verlaten hebben (kolom 4 en 5 uit Tabel 3), geven zelf vaker aan dat er een inhoudelijke oorzaak is vanuit het verschil in levensstijl of dat er bezwaren zijn tegen de prediking. Overigens geven degenen die zich na het

Tabel 3 Vergelijking genoemde oorzaken voor het opvragen van het lidmaatschap

kerkenraden		genoemde reden	oud-doopleden	
aantal	percentage		aantal	percentage
67	13%	Verkering / huwelijk / verhuizing	17	17%
88	18%	Bezwaren tegen inhoud prediking	40	39%
52	10%	Andere levensstijl	24	24%
16	3%	Bezit van televisie	9	9%
23	5%	Persoonlijke problemen	8	8%
252	51%	Onverschilligheid	niet gevraagd	
niet gevraagd		Overig	4	4%

opvragen van het lidmaatschap nergens bij aangesloten hebben als eerste oorzaak ‘levensstijl’ en als tweede oorzaak ‘bezwaren tegen prediking’.

Als de percentages berekend worden zonder de antwoorden ‘onverschilligheid’

en ‘overig’ in beschouwing te nemen ontstaat er een meer vergelijkbaar beeld waarbij de antwoorden van kerkenraden en kerkverlaters goed overeenkomen (zie Tabel 4).

Tabel 4 Vergelijking genoemde oorzaken exclusief categorie onverschilligheid / overig

kerkenraden		genoemde reden	oud-doopleden	
aantal	percentage		aantal	percentage
67	27%	Verkering / huwelijk / verhuizing	17	17%
88	36%	Bezwaren tegen inhoud prediking	40	41%
52	21%	Andere levensstijl	24	24%
16	7%	Bezit van televisie	9	9%
23	9%	Persoonlijke problemen	8	8%

4 Blijvers, doorstromers en afhakers

Een dominant beeld van kerkverlaters is dat dit vooral mannen zijn die al op vroege leeftijd onverschillig geworden zijn en ervoor gekozen hebben om alles uit het leven te halen.

Voor een gedeelte zal dit zeker opgaan. Desondanks blijkt uit deze studie dat een aanzienlijk deel van degenen die de kerk als kerkverlater genoteerd heeft, geen afscheid genomen hebben van het christelijk geloof. Hoe komt dat? Waarop zijn ze dan wel afgehaakt?

Bij een vergelijkende studie is het belangrijk dat de doelgroep en de referentiegroep ook echt met elkaar vergeleken mogen worden. Bij Adieu zijn daarom de enquêtes voor beide groepen afgenomen in dezelfde gemeenten. Toch is er een belangrijk verschil in de samenstelling van beide groepen. De leeftijd van de doelgroep (kerkverlaters) ligt namelijk per definitie hoger dan die van referentiegroep (degenen die belijdenis gedaan hebben). De oorzaak hiervan is eenvoudig: wanneer uit het gedrag van een dooplid (door het niet meer bezoeken van de catechisatie of kerkdiensten) zichtbaar wordt dat hij of zij dreigt af te haken, gaat de kerkenraad zich zorgen maken. Daarna volgt in de meeste gemeenten een lang traject waarbij de kerkenraad op al-

lerlei manieren probeert om in gesprek te komen en te blijven met deze jongere. In veel gevallen gaat dit proces door totdat doopleden een leeftijd van zo'n 25 jaar (of soms 30 jaar) bereikt hebben.

Vanuit deze achtergrond mag verwacht worden dat de gemiddelde kerkverlater al snel vijf tot tien jaar ouder is dan de gemiddelde belijdeniscatechisant. Daarnaast is bij het uitzetten van de enquête gekeken naar jongeren die in de laatste vijf jaar de gemeente verlaten hebben en op dat moment niet ouder waren dan 25 jaar. Dit houdt in dat de maximale leeftijd van iemand die aangeschreven is, 30 jaar is. Het verschil in leeftijden van degenen die meegedaan hebben aan deze studie is in Tabel 5 weergegeven. Door het verschil in leeftijd is het aannemelijk dat beide

Tabel 5 Leeftijdsopbouw doelgroep en referentiegroep

Leeftijd	Doelgroep	Referentiegroep
18 jaar of jonger	0 (0%)	3 (5%)
19 tot 22 jaar	1 (4%)	48 (73%)
23 tot 26 jaar	7 (29%)	12 (18%)
27 jaar en ouder	16 (67%)	0 (0%)
blanco	0 (0%)	3 (5%)

groepen zich in een andere levensfase bevinden. Bij de referentiegroep woont een groot gedeelte nog thuis, bij de doelgroep niet.

Een ander verschil is dat 54 procent van de doelgroep vrouw is tegenover 68 procent van de referentiegroep. Zowel in de doelgroep als in de referentiegroep komt tweederde uit een gezin met vijf tot acht kinderen. Wat betreft de opleidingsniveaus en kleur van gevolgd voortgezet onderwijs zijn er geen significante verschillen tussen de doelgroep en de referentiegroep.

Vergelijking doelgroep en referentiegroep

Vanuit deze overeenkomsten en verschillen zijn de beide groepen met elkaar vergeleken. In bijlage 2 zijn per enquêtevraag de vragen voor zowel de doelgroep als de referentiegroep weergegeven. In Tabel 7 zijn de opvallendste verschillen tussen de doelgroep en de referentiegroep weergegeven. Hierbij valt bij zowel de doelgroep als de referentiegroep de spreiding in antwoorden op bij de vragen die betrekking hebben op de godsdienstige opvoeding thuis. Bij verschillende

Tabel 6 Samenvatting Adieu onderzoek, vergelijking doelgroep met referentiegroep

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep n=24	Referentiegroep n=66
<i>Ik kon aan mijn ouders merken dat geloven voor hen belangrijk was</i>	Nee / Weet ik niet Ja	4 (16%) 19 (79%)	21 (32%) 41 (62%)
<i>Ik kon merken dat mijn vader/moeder de Heere persoonlijk kent</i>	Nee / Weet ik niet Ja	10 (42%) 12 (50%)	32 (49%) 30 (45%)
<i>Mijn ouders praatten met mij over het dienen van de Heere</i>	Nee / Soms Ja, vaak	14 (58%) 9 (38%)	43 (65%) 19 (29%)
<i>Mijn ouders zetten zich actief in voor de kerkelijke gemeente</i>	Ja, ze namen volop deel aan kerkelijke activiteiten	13 (54%)	33 (50%)
	Nee, maar ze waren wel betrokken op de kerk	7 (29%)	24 (36%)
	Nee, ze waren niet actief lid	3 (13%)	3 (5%)
<i>Hoe goed voelde jij je thuis in de gemeente?</i>	Ik voelde me er religieus en sociaal thuis	1 (4%)	41 (62%)
	Ik voelde me er religieus en sociaal niet thuis	9 (38%)	3 (5%)
	Ik voelde me er vooral religieus niet thuis	9 (38%)	8 (12%)
	Ik voelde me er vooral sociaal niet thuis	4 (17%)	8 (12%)
<i>Hoe betekenisvol waren de preken die je hoorde?</i>	Ik begreep er weinig van	11 (46%)	2 (3%)
	Ik had er weinig aan	9 (38%)	7 (11%)
	Ik had er soms steun aan	3 (13%)	37 (56%)
	ze betekenden veel voor mij	0 (0%)	14 (21%)
<i>Hoe vaak had je contact met andere gemeenteleden?</i>	Via ouders + school en vriendenkring	4 (17%)	26 (39%)
	Via school en vriendenkring	11 (46%)	26 (39%)
	Weinig tot geen contacten	8 (33%)	6 (9%)
<i>'Ik had iemand in de gemeente waarmee ik over geloven kon praten'</i>	Ja	4 (17%)	35 (53%)
	Nee	19 (79%)	25 (38%)
<i>Waarover kon je praten met je vrienden?</i>	Relaties (vrienden, vriendinnen)	1 (4%)	2 (3%)
	Relaties en over mijn ouders	5 (21%)	2 (3%)
	Relaties, ouders en over de kerk	3 (13%)	7 (11%)
	Relaties, ouders, kerk en over geloven	13 (54%)	48 (73%)

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep n=24	Referentie- groep n=66
Buiten het geloof in de Heere Jezus is er geen redding	Eens Neutraal Oneens	18 (75%)* 1 (4%) 3 (13%)	57 (97%) 2 (3%) 0 (0%)
Er is een hemel voor Gods uitverkorenen en een hel voor de anderen	Eens Neutraal Oneens	12 (50%)* 6 (25%)* 4 (17%)	57 (97%) 2 (3%) 0 (0%)
Wat betekent 'geloven' voor jou?	Betekent niets (meer) voor mij Mijn manier om alles een plekje te geven Mijn manier om een relatie met het hogere te hebben Een vast vertrouwen op God, Zijn Woord en beloften	 1 (4%) 2 (8%) 5 (21%)* 14 (58%)*	 0 (0%) 5 (8%) 2 (3%) 52 (88%)
Tot welke leeftijd ging je trouw naar de kerk?	Ik ging (/ga) bijna elke dienst tot ik ca. 22 jaar was tot ik ca. 19 jaar was tot ik ca. 16 jaar was	10 (42%)* 2 (8%)* 4 (17%) 6 (25%)	53 (80%) 0 (0%) 2 (3%) 0 (0%)

vragen is er zelfs een mate van overeenkomst tussen de doelgroep en de referentiegroep.

De meest opvallende verschillen worden zichtbaar bij de vragen die gaan over levensbeschouwing en kerkgang [*°]. Hieruit blijkt dat een verrassend groot gedeelte van de kerkverlaters geen afstand genomen heeft van kenmerkende punten uit de christelijke belijdenis. Dit werpt de vraag op of wel alle respondenten uit de doelgroep ook daadwerkelijk beschouwd mogen worden als kerkverlater. Een aanzienlijk gedeelte van hen gaat blijkbaar nog steeds naar de kerk.

Uitsplitsing doelgroep

Nadere analyse van de individuele enquêtes, waarbij ook de toelichtingen in ogenschouw genomen zijn, laat zien dat er structureel sprake is van twee consistente subgroepen 'kerkverlaters': degenen die uiteindelijk toch naar een ander kerkverband gaan én degenen die definitief afgehaakt zijn. Dit is een verrassende conclusie. Blijkbaar is een gedeelte die de kerk als 'buitenkerkelijk' heeft geregistreerd binnen een periode van vijf jaar toch weer kerkelijk betrokken geworden. Daarom wordt de doelgroep in het ver-

volg van deze studie uitgesplitst in twee subgroepen:

■ Kerkverlatende doorstromers -

Hieronder verstaan we de groep jongeren die wél hun bewijs van (doop) lidmaatschap opgevraagd heeft, maar tot die tijd trouw naar de kerk is blijven gaan. Zij hebben geen afstand genomen van het christelijke geloof en zijn in veel gevallen nog steeds volop gereformeerd te noemen. Uit de toelichting blijkt dat na verloop van tijd deze groep zich meestal weer aansluit bij een ander kerkverband. Op basis van de vragen 37 tot 44 rondom levensbeschouwing, 46 'Tot welke leeftijd ging je trouw naar de kerk?' en de toelichting aan het eind van de enquête is een groep van 11 personen geselecteerd die vallen onder de categorie 'doorstromers'. Bij deze groep blijkt dus niet meteen een verlies van betrokkenheid op het hogere en religieuze, maar eerder een proces waarin een jongere zich niet kan of wil binden aan de gemeente of het kerkverband waarin het opgegroeid is. In het vervolg van deze brochure wordt deze selectie aangeduid als de subgroep 'doorstromers'.

■ **Kerkverlatende afhakers** – Dit betreft de groep jongeren van wie niet bekend is of ze zich bij een ander kerkverband aangesloten hebben. Van deze groep (eveneens 11 personen) bezocht 55 procent de kerkdiensten tot het 16^e jaar en nog eens 35 procent tot het 19^e jaar. Hun opvattingen over geloof en leven zijn beduidend anders dan die van degenen die wel ‘kerkelijk’ gebleven zijn. Zij hebben niet alleen gebroken met de gemeente en het kerkverband waarin ze opgegroeid zijn, maar hebben ook afstand gedaan van de christelijke levensbeschouwing. Kijkend naar opleidingsniveau valt op dat deze groep vaker hoog

Cijfers van kerkverlating laten per definitie een momentopname zien. Binnen de groep die als ‘kerkverlater’ te boek staat zijn in de praktijk twee groepen zichtbaar. Ongeveer de helft heeft innerlijk geen afstand genomen van kenmerkende punten uit de gereformeerde belijdenis en sluit zich in veel gevallen later toch weer aan bij een (ander) kerkverband. De andere helft blijkt afstand genomen te hebben van zowel het kerkverband als van het christelijke geloof.

Aan het feit dát de doelgroep te splitsen valt in twee even grote subgroepen mogen geen conclusies verbonden worden. Op basis van deze studie kan niet gesteld

.....

Wie de kerk geregistreerd heeft als ‘onkerkelijk’ kan zich op termijn alsnog aansluiten bij een kerkverband.

.....

opgeleid is (64 procent heeft een HBO of WO opleiding afgerond tegenover 36 procent van de subgroep doorstromers en 48 procent van de referentiegroep). In het vervolg van deze brochure wordt deze selectie aangeduid als de subgroep ‘afhakers’. In het vervolg van deze brochure wordt, waar dit relevant is, de doelgroep kerkverlaters uitgesplitst in deze twee subgroepen. De twee enquêtes die door ontbrekende antwoorden niet ingedeeld kunnen worden, zijn hierbij buiten beschouwing gelaten.

worden dat gemiddeld genomen de helft van de kerkverlaters zich later weer aansluit bij een kerkverband. Het is aanneemelijk dat dit percentage in werkelijkheid lager ligt omdat er sprake is van een selecte steekproef. Iemand die na een zoektocht toch weer positief bij een kerkelijke gemeente betrokken is, zal verhoudingsgewijs eerder ingestemd hebben om mee te doen aan deze studie dan iemand die negatief terugkijkt op het proces waarbij hij of zij de kerkelijke gemeente verlaten heeft.

5 Gezin en geloof

'Zoals de ouden zongen, piepen de jongen.' Dit spreekwoord wordt nogal eens aangehaald als een jongere uit een gezin zich onttrokken heeft aan de gemeente. Ouders vragen zich af wat er verkeerd gegaan is in de opvoeding. Laten we terughoudend zijn in het wijzen naar elkaar. Welke opvoeder kan zeggen dat zijn of haar opvoeding enkel verbindend geweest is? En gaat dit spreekwoord in de praktijk echt op? Hoe verhoudt zich het geestelijke klimaat waarin de 'kerkverlater' opgegroeid is ten opzichte van andere gezinnen?

Ga eens na welke jongeren het afgelopen jaar de gemeente verlaten hebben en kijk uit welke gezinnen deze jongeren komen. Hoe staan de ouders in het leven? Hoe wordt er thuis gesproken over geloof en kerk? Opvallend is dat kerkverlating zich niet beperkt tot gezinnen die als randker-

kelijk beschouwd kunnen worden. Welke kenmerken op het gebied van gezin en geloof komen naar voren als de doelgroep en referentiegroep met elkaar vergeleken worden? In Tabel 7 wordt een selectie van de antwoorden weergegeven.

Tabel 7 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 9 tot 17 (gezin en huisgodsdienst)

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentiegroep
De sfeer bij mijn ouders thuis was gezellig	Ja, meestal wel	9 (82%)	10 (91%)	53 (80%)
Mijn ouders spraken in het gezin over de preek	Nee, (bijna) nooit Soms / Redelijk vaak	6 (55%) 5 (45%)	3 (27%) 8 (73%)	15 (23%) 47 (71%)
Mijn ouders spraken in het gezin over het christelijk geloof	Nee, (bijna) nooit Soms / Redelijk vaak	1 (9%) 10 (90%)	1 (9%) 10 (91%)	12 (18%) 50 (76%)
Ik kon aan mijn ouders merken dat geloven voor hen belangrijk was	Nee / Weet ik niet Ja	3 (27%) 8 (73%)	1 (9%) 10 (91%)* ^a	21 (32%) 41 (62%)
Ik kon merken dat mijn vader/ moeder de Heere persoonlijk kent	Nee / Weet ik niet Ja	6 (54%) 5 (45%)	3 (27%)* ⁷ (64%)* ^a	32 (49%) 30 (45%)
Ik kom met mijn vragen over geloven en christen-zijn bij mijn ouders terecht	Nee / Soms Ja	8 (73%) 3 (27%)* ^b	4 (37%) 8 (73%)* ^b	30 (45%) 32 (48%)
Mijn ouders praatten met mij over het dienen van de Heere	Nee / Soms Ja, vaak	8 (73%) 3 (27%)	5 (45%)* ⁶ (55%)* ^b	43 (65%)* ¹⁹ (29%)
Als er bij ons thuis over de prediking gepraat werd, dan was dit...	vaak positief (positief) kritisch vaak negatief	4 (36%) 5 (45%) 2 (18%)	5 (45%) 6 (55%) 0 (0%)* ^b	25 (38%) 32 (48%) 5 (8%)
Bij ons thuis was de volgende vorm van 'huisgodsdienst' kenmerkend...	Minimaal (bidden) Gemiddeld (bidden, lezen) Uitgebreid (bidden, lezen, zingen)	0 (0%) 8 (73%) 2 (18%)	0 (0%) 7 (64%) 2 (18%)	2 (3%) 29 (44%) 23 (35%)* ^c

Legenda: *=opvallend verschil

Hoewel de omvang van de steekproef te klein is voor algemeen geldende uitspraken, is er een verrassend patroon zichtbaar in Tabel 7. Het is niet zo dat de ouders van kerkverlaters minder serieus zijn dan andere ouders. Kerkverlaters geven juist vaker aan dat zij hebben gemerkt hoe belangrijk geloof voor hun ouders was [^{*a}]. In vergelijking met de referentiegroep geeft de subgroep 'doorstromers' procentueel vaker aan dat zij ouders hebben die hen voorleven en zelf de Heere mogen kennen. Ook

moeten worden. Is de hoge score bij de kerkverlaters een reactie op het proces van kerkverlating dat ouders bij hun kind waargenomen hebben? Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat ouders die, hoewel ze niet gewend waren om open over geloofszaken te praten, dit wél zijn gaan doen toen ze merkten dat hun zoon of dochter zich aan het losmaken was van de kerk. Dit zou het beeld kunnen beïnvloeden, maar het blijft desalniettemin een opvallende uitkomst.

.....
*Ouders van jongeren die de kerk verlaten hebben;
hebben zich vaak meer in het hart laten kijken dan andere ouders.*
.....

wordt zichtbaar dat juist deze subgroep communicatieve ouders heeft die voor geloofsvragen van hun kinderen open staan. Bij de subgroep afhakers is zichtbaar dat zij ouders hebben die een minder open gesprekshouding gehad hebben rondom prediking en geloofsvragen [^{*b}]. Als we kijken naar huisgodsdienst valt op dat er bij de referentiegroep (in vergelijking met de doelgroep) een uitgebreidere vorm van huisgodsdienst geweest is [^{*c}], terwijl er minder met hen gepraat is over het christelijke geloof. Dit is een opvallende uitkomst, omdat de verinnerlijking van de geloofsleer in de christelijke opvoeding sterk afhankelijk lijkt van de mate waarin er in het gezin over deze dingen gesproken wordt²¹. Het is dan ook de vraag hoe deze cijfers geïnterpreteerd

Ter overweging:

- Een open, positieve gesprekshouding vanuit de ouders werkt sterk verbindend door in de geestelijke opvoeding.
- Voorleven laat onuitwisbare indrukken achter. Jongeren die in eerste instantie hun lidmaatschap opvragen, zoeken toch later weer naar de geborgenheid van het geloof en van een gemeente
- Het gezin is de plaats waarin een kind socialiseert. Een integrale huisgodsdienst, die uit meer elementen bestaat dan alleen het gebed bij de maaltijd, helpt om kinderen meer binding te laten ontwikkelen met de gemeente.

6 Betrokkenheid op de gemeente

“Door mijn vriendin kwam ik in een zeer betrokken gereformeerde-bondsgemeente. De sfeer, de betrokkenheid op elkaar, geen geroddel meer, maar praten met elkaar en de eigen dominee brachten bij mij een heel ander beeld van gemeente-zijn. Hier mag ik volwaardig lid zijn, hoor ik erbij en mag ik kritisch zijn”²².

Calvin was stellig in de relatie tussen kerk en geloof; die horen onlosmakelijk bij elkaar. ‘Men kan God niet als Vader hebben, wanneer men de kerk niet als moeder heeft.’²³. Betekent dit ook dat het ontbreken van een positieve binding met de kerk zorgt voor een verstoring van de verinnerlijking van de boodschap van zonde en genade die de kerk brengt? Het is een postmodern standpunt om te stellen dat ‘gelooven’ een persoonlijk beleven is waarbij er geen noodzakelijk verband hoeft te zijn met een kerk of gemeente. Geloof is dan een diepgewortelde persoonlijke opvatting en staat los van structuren. Vanuit die optiek is de gemeente hooguit een beschikbare infrastructuur waarvan je gebruik kunt maken of niet. Hierbij kan al gelijk de vraag gesteld worden of het als individu überhaupt mogelijk is om je eigen (religieuze) ontwikkeling onafhankelijk van je omgeving vorm te geven. Ook bij religieuze ontwikkeling is er sprake van socialisatie waarbij kinderen van jongs af aan bewust en onbewust gevormd worden door ouders, leerkrachten en andere opvoeders. Bepalend voor de vorming van het kind zijn de waarden die gecommuniceerd en voorgeleefd worden in de omgeving waarin het opgroeit. Dit kunnen positieve waarden zijn, waarbij het kind gestimu-

leerd wordt om deze waarden over te nemen (internalisatie), maar evengoed kunnen voorgeleefde negatieve waarden overgenomen worden.

Wat er voorgeleefd wordt en hoe er geproefd wordt over alle aspecten van geloof en het kerkelijk leven is bepalend voor de manier waarop een jongere religieus gevormd wordt. Dat geldt allereerst voor het gezin, maar evenzo voor de vriendengroep waarin het participeert en de gemeente waarin het opgroeit. Net zoals kerkverlating een proces is, is het verbinden aan een kerkverband ook een proces. Welke positieve en negatieve factoren rondom ‘de gemeente’ komen uit het Adieu-onderzoek naar voren?

Tabel 8 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 18, 19 en 21 (voorbeeldrol ouders)

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentiegroep
Hoe vaak bezochten jullie thuis de kerkdiensten?	Tweemaal op zondag, zo vaak mogelijk in de week	6 (55%)	5 (45%)	38 (58%)
	Tweemaal op zondag, nooit in de week	5 (45%)	5 (45%)	19 (29%)
Hoe zag het kerkbezoek van je ouders er uit?	Altijd naar de eigen gemeente	11 (100%)	9 (82%)	48 (73%)
	Soms naar een andere plaats of ander kerkgenootschap	0 (0%)	2 (18%)	8 (12%)
Mijn ouders zetten zich actief in voor de kerkelijke gemeente	Ja, ze namen volop deel aan kerkelijke activiteiten	6 (55%)	6 (55%)	33 (50%)
	Nee, maar ze waren wel betrokken op de kerk	3 (27%)	4 (36%)	24 (36%)
	Nee, ze waren niet actief lid	2 (18%)	1 (9%)	3 (5%)

Legenda: *=opvallend verschil

Allereerst valt in Tabel 8 op dat er een grote mate van overeenkomst is tussen het voorbeeldgedrag dat de verschillende ouders meegegeven hebben. Er zijn nagenoeg geen statistisch relevante verschillen zichtbaar. Enig verschil is wel zichtbaar bij de eerste vraag waarbij de doelgroep vaker dan de referentiegroep aangeeft dat ouders nooit naar een doorweekse dienst gingen. Daarnaast is het opvallend dat er geen relatie te zien is tussen 'kerkshoppen' van ouders en de drie groepen die onderzocht worden. Sterker nog: ouders van de subgroep afhakers lijken het meest trouw te zijn

kan ook een ingesleten patroon geworden zijn. Wel komen er bij dit thema verschillen naar voren in de manier waarop de jongeren de gemeente om hun heen ervaren hebben. Deze zijn weergegeven in Tabel 9.

Hoewel de cijfers in tabel 9 exacte aantallen weergeven, moet telkens in ogenschouw genomen worden dat het hier gaat om een beperkte steekproef en dat er alleen kwalitatieve vergelijkingen gemaakt kunnen worden. Opvallend is dat met name de groep die definitief afgehaakt is de gemeente nadrukkelijk

Ook kerkverlaters kunnen ouders hebben die actief betrokken zijn bij de gemeente.

in hun kerkgang. Wat een verklaring zou kunnen zijn, is de stelling dat het uitsluitend bezoeken van de diensten in de eigen gemeente niet altijd een uiting hoeft te zijn van intrinsieke betrokkenheid. Het

negatiever ervaren heeft dan de andere subgroep 'de doorstromers' en dan de referentiegroep. Deze 'afhakers' voelden zich sociaal én religieus niet thuis in de gemeente [*d]. Dit terwijl de subgroep

**Tabel 9 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 20, 22 tot 30
(prediking, sfeer en contacten)**

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
In de gemeente waarin ik opgegroeid ben...	Was er warmte / belangstelling voor elkaar Leefde men niet zo met elkaar mee Leek het alsof anderen er niet toe deden	5 (45%) 3 (27%) 3 (27%)	8 (73%) 2 (18%)	51 (78%) 7 (11%)
Hoe goed voelde jij je thuis in de gemeente?	Ik voelde me er religieus en sociaal thuis Ik voelde me er religieus en sociaal niet thuis Ik voelde me er vooral religieus niet thuis Ik voelde me er vooral sociaal niet thuis	0 (0%) 7 (64%)* ^d 4 (36%) 0 (0%)	1 (9%) 1 (9%) 5 (45%)* ^d 4 (36%)* ^d	41 (62%) 3 (5%) 8 (12%) 8 (12%)
'Ik zou liever lid geweest zijn van een andere gemeente'	Ja Nee	2 (18%) 9 (82%)	2 (18%) 6 (55%)	7 (11%) 35 (53%)
Was er in jullie gemeente een predikant?	Ja, voor het grootste gedeelte wel Ja, voor een korte periode Nee	9 (82%)* ^e 1 (9%) 1 (9%)	4 (36%) 1 (9%) 6 (55%)	23 (35%) 24 (36%) 13 (20%)
Hoe betekenisvol waren de preken die je hoorde?	Ik begreep er weinig van Ik had er weinig aan Ik had er soms steun aan ze betekenden veel voor mij	5 (45%)* ^f 5 (45%)* ^f 1 (9%) 0 (0%)	5 (45%)* ^f 4 (36%)* ^f 2 (18%) 0 (0%)	2 (3%) 7 (11%) 37 (56%)* ^g 14 (21%)* ^g
Hoe vaak had je contact met andere gemeenteleden?	Via ouders + school en vriendenkring Via school en vriendenkring Weinig tot geen contacten	2 (18%) 3 (27%) 6 (55%)* ^h	2 (18%) 7 (64%) 2 (18%)	26 (39%) 26 (39%) 6 (9%)
Hoe vaak had je contact met ambtsdragers / jeugdwerkers?	Regelmatig/vaak via diverse contacten Uitsluitend via catechisatie (Bijna) niet	1 (9%)* ^h 8 (73%) 2 (18%)	3 (27%)* ^h 6 (55%) 2 (18%)	33 (50%) 25 (38%) 2 (3%)
Wie hadden er oog voor jou als persoon?	Predikant / (wijk) ouderling Jeugdwerkers Gemeenteleden	2 (18%) 1 (9%) 7 (64%)	2 (18%) 1 (9%) 8 (73%)	9 (14%) 20 (30%) 30 (45%)
'Ik had iemand in de gemeente waarmee ik over geloven kon praten'	Ja Nee	1 (9%) 10 (91%)* ^h	2 (18%) 9 (82%)* ^h	35 (53%) 25 (38%)

Legenda: *=opvallend verschil

doorstromers laat zien dat ze zich voor een van beide aspecten niet thuis voelden in de gemeente.

Rondom de prediking kan uit deze studie niet afgeleid worden dat het langdurig vacant zijn van een gemeente een belang-

vraag 23. Degenen die aangeven dat de prediking voor hen veel betekende, geven allen aan dat ze zich zowel religieus als sociaal thuis voelden in de gemeente. Ook andersom wordt duidelijk dat degenen die zich religieus en sociaal thuis voelden in de gemeente veel meer betekenis geven

.....

Je religieus of sociaal niet thuis voelen in een gemeente leidt niet tot definitief afhaken. Wel als je je religieus én sociaal niet verbonden voelt.

.....

rijke oorzaak is van het niet ontwikkelen van een band met de gemeente [*e]. Opvallend zijn de verschillen in hoe de prediking ervaren is [*f]. Bijna de helft van de kerkverlaters geeft aan er weinig van begrepen te hebben en nog eens veertig procent heeft de prediking als weinig relevant ervaren. Bij de referentiegroep is een omgekeerd beeld zichtbaar [*g]. Driekwart van deze groep heeft de prediking (soms) als betekenisvol ervaren. Voor deze studie is het relevant om te kijken of er een relatie is tussen ‘je thuis voelen in de gemeente’ en ‘de prediking als betekenisvol ervaren’.

In Tabel 10 zijn voor de referentiegroep de resultaten voor vraag 25 uitgesplitst op basis van de gegeven antwoorden bij

aan de prediking dan degenen die zich religieus en/of sociaal niet thuis voelden in de gemeente. Verhoudingsgewijs geeft de groep die zich religieus of sociaal niet thuis voelt vaker aan dat ze de preek onbegrijpelijk of als niet relevant ervaren hebben. Er lijkt dus een sterke relatie te zijn tussen de sociale en de inhoudelijke verbinding met de gemeente.

Kijkend naar het netwerk in de gemeenten wordt duidelijk hoe belangrijk het voor een positieve socialisatie is om bredere contacten in de gemeente te hebben [*h]. De subgroep afhakers heeft minimaal contacten met andere gemeenteleden gehad en heeft in de gemeente waarin ze opgroeiden nagenoeg niemand

Tabel 10 2D analyse relatie ‘thuis voelen in gemeente’ en ‘betekenis prediking’

25	Hoe betekenisvol waren de preken die je hoorde in de kerk voor jou?	Doorsneden: Hoe goed voelde jij je thuis in de gemeentewaarin je opgegroeid bent?		
		Ik voelde me er religieus en sociaal thuis	Ik voelde me er religieus en sociaal niet thuis	Ik voelde me er vooral religieus niet thuis
a	Ik vond ze onbegrijpelijk	2,4%		12,5%
b	Ik had er weinig aan	4,9%	33,3%	25,0%
c	Ik had er soms steun aan	58,5%	66,7%	62,5%
d	De preken betekenden veel voor mij	34,1%		
blanco				
Aantallen (absoluut) per doorsnede		41	3	8
Totalen		100,0%	100,0%	100,0%

.....

De preek wordt meer van betekenis als je je religieus en sociaal thuisvoelt in de gemeente.

.....

(buiten de ouders) gehad waarbij ze hun (geloofs)vragen konden uiten. Opvallend is dat de referentiegroep meer contacten had via de ouders waarbij er dus andere gemeenteleden in het gezin over de vloer kwamen. Bij de subgroep doorstromers kwam de doelgroep vooral in contact met andere gemeenteleden via de vriendenkring. Een vergelijkbaar patroon is zichtbaar als gevraagd wordt naar contacten met ‘kerkelijke opvoeders’. Bij de subgroep afhakers heeft het hier zichtbaar aan ontbroken terwijl de subgroep doorstromers en vooral de referentiegroep vaker contact heeft gehad met jeugdwerkers of ambtsdragers. Via de contacten rondom de catechisatie en vereniging konden ze ook vaker hun verhaal kwijt en hadden ze het gevoel ‘gezien te worden’ in de gemeente.

Ter overweging:

- De sociale binding aan de gemeente is belangrijk. Het is de vraag of er een goede inhoudelijke verbinding ontstaat als de sociale binding ontbreekt. Als de gemeente een lichaam is, is de onderlinge verbinding een belangrijke doelstelling.
- Het creëren van een netwerk rondom jongeren is cruciaal om jongeren in de gemeente in te laten groeien. Jeugdwerk en catechese kunnen, mits deze ook relationeel ingezet worden, hierin een belangrijke rol vervullen. Verder dient de gemeente een netwerk om jongeren te zijn. Naast de vriendenkring kan het aanbieden van mentoraat jongeren helpen om met verschillende generaties in de gemeente contact te ontwikkelen.

.....

Kerkverlating heeft ook te maken met het ontbreken van contacten met gemeenteleden.

.....

	<i>Ik voelde me er vooral sociaal niet thuis</i>	<i>Blanco</i>	<i>Totaal</i>
			3,0%
	25,0%		10,6%
	75,5%		56,1%
			21,2%
		100,0%	9,1%
	8	6	66
	100,0%	100,0%	100,0%

- Via de taal ontstaat wel of geen verbinding. Het is aan te bevelen dat predikanten oefenen in eenvoudig en direct taalgebruik. De prediking behoort tot de kern van het gemeente-zijn. Als jongeren zich niet aangesproken voelen op hun begripsniveau ontstaat er snel vervreemding.
- Het jeugdwerk speelt een cruciale rol om identificatiefiguren dichtbij jongeren te brengen zodat ze ruimte ervaren om hun vragen te kunnen en durven stellen.

7 Vriendenkring

“Zeg me wie uw vrienden zijn, en ik zal zeggen wie u bent” is een beroemd citaat waarvan de herkomst onzeker²⁴ is. Dit citaat wordt vaak in negatieve zin gebruikt onder het motto ‘waar je mee omgaat, word je mee besmet’. Toch geldt het evenzo in positieve zin. Vrienden kunnen een belangrijke positieve rol vervullen in de ontwikkeling van een eigen identiteit. Is er dan ook een relatie tussen iemands vriendenkring en de mate waarin iemand zich verbindt aan een kerkverband?

Naast ouders en gezin vormt de vriendenkring een belangrijke factor van invloed in het eerder beschreven proces dat we socialisatie noemen. Slot en Van Aken²⁵ laten zien dat in de ontwikkeling van de adolescent vrienden sterk bepalend zijn voor de vorming. Vriendschappen spelen een grote rol bij het leren van waarden en normen, het ontwikkelen van de vaardigheid om een standpunt in te nemen en de beleving van anderen te begrijpen. Ze helpen zo bij de ontwikkeling van ‘het zelf’, de eigen identiteit. In de fase van adolescentie hebben jongeren vaak stabiele vriendschappen. Vriendengroepen ontwikkelen in deze fase vaak een mate van homogeniteit. Dit komt aan de ene kant omdat jongeren zoeken naar positieve bevestiging en dus vaak vrienden worden met jongeren met vergelijkbare interesses, gedrag, ambities, zelfwaardering, intelligentie etc. Aan de andere kant is er binnen een vriendengroep een sterke wederzijdse socialisatie: vrienden zien elkaar als rolmodellen en imiteren elkaars gedrag.

De mate waarin iemand door zijn of haar vriendengroep beïnvloed wordt, hangt af van twee factoren. Eerst geldt dat dit afhankelijk is van de (variatie in de) waarden en normen binnen de groep ten

opzichte van de eigen waarden en normen. Daarnaast is dit afhankelijk van de mate waarin de jongere zich identificeert met de groep. Ook blijkt uit de genoemde literatuur dat deviante vriendengroepen, groepen met normen afwijkend ten opzichte van de algemene norm, bijdragen aan een negatieve socialisatie. Overigens; de rol van vrienden wordt vaak overschat ten opzichte van de rol van ouders. Hoewel er in de adolescentie een verschuiving optreedt en jongeren meer onafhankelijk worden van hun ouders, blijft hun invloed behoorlijk groot. Vriendschappen dragen bij aan het vormen van een eigen mening, de behoefte aan kameraadschap en intimiteit. Ouders zijn vooral belangrijk voor hun behoefte aan geborgenheid, zorg en gehechtheid; een basis waar ze altijd op terug kunnen vallen. Vrienden zorgen voor een bevestiging van de in ontwikkeling zijnde waarden, normen, meningen en gedragingen. Daarom kunnen vrienden een katalysator zijn voor zowel kerkverlating als voor een innige verbinding aan de kerk. Een veelgehoorde opvatting over kerkverlaters is dat zij door hun vriendengroep de verkeerde kant op beïnvloed zijn. Vanuit deze achtergrond willen we in dit onderzoek graag weten in welke mate de vriendengroep van de doelgroep afwijkt

Tabel 11 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 30-32 ('kleur' vrienden netwerk)

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
Ben je lid geweest van de jeugdvereniging?	Steeds actief lid geweest Tot ca. 16 jaar lid geweest Tot ca. 14 jaar lid geweest Nooit lid geweest	2 (18%) 2 (18%) 4 (36%) 3 (27%)	3 (27%) 1 (9%) 3 (27%) 4 (36%)	39 (59%)* ⁱ 14 (21%)* ⁱ 3 (5%) 4 (6%)
Hoe breed was je vriendenkring?	Vooraf uit de Gereformeerde Gemeenten Interkerkelijk Half kerkelijk, half onkerkelijk	2 (18%) 4 (36%) 4 (36%)* ⁱ	4 (36%) 4 (36%) 3 (27%)* ⁱ	29 (44%) 20 (30%) 10 (15%)

Legenda: *=opvallend verschil

van die van de referentiegroep. Klopt de uitspraak 'waar je mee omgaat, word je mee besmet'?

Uit Tabel 11 blijkt dat de referentiegroep een duidelijk afwijkend patroon laat zien. 80 procent van deze jongeren is in elk geval tot hun 16^e jaar actief geweest in het jeugdwerk [*]. Zij hadden een vriendengroep vanuit het eigen kerkverband en interkerkelijk (via school). Dit terwijl de doelgroep relatief vaker een vrienden-groep heeft met onkerkelijke vrienden

[*]. Het effect dat de drie groepen gelijk scoren op 'interkerkelijke vriendenkring' moet verklaard worden vanuit het feit dat vrijwel alle jongeren deelgenomen hebben aan het reformatorisch voorgezet onderwijs.

Hoewel de samenstelling van de vriendenkring anders is, hoeft de kwaliteit van de vriendschappen niet heel anders te zijn. In Tabel 12 worden de vragen die daarover gaan samengevat.

Tabel 12 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 33-32 (gedrag en kwaliteit vriendennetwerk)

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
Wanneer zag jij je vrienden?	We kwamen dagelijks bij elkaar over de vloer We kwamen bij elkaar thuis in het weekend We zagen elkaar tijdens het uitgaan	5 (45%) 6 (55%) 0 (0%)* ^k	3 (27%) 5 (45%) 3 (27%)* ^k	7 (11%) 37 (56%) 14 (21%)
Hoe zag jullie 'uitgaansavond' eruit?	Bij elkaar thuis Naar de jeugdvereniging Naar een keet / kroeg	4 (36%)* ^k 2 (18%) 5 (45%)	6 (55%) 0 (0%) 2 (18%)	33 (50%) 14 (21%) 6 (9%)
Mijn vrienden kwamen graag bij mij thuis	Ja Neutraal Nee	8 (73%)* ^k 2 (18%) 1 (9%)	7 (64%) 3 (27%) 1 (9%)	37 (56%) 20 (30%) 2 (3%)
Waarover kon je praten met je vrienden?	Relaties (vrienden, vriendinnen) Relaties en over mijn ouders Relaties, ouders en over de kerk Relaties, ouders, kerk en over geloven	1 (9%) 4 (36%) 1 (9%)* ⁱ 5 (45%)* ⁱ	0 (0%) 1 (9%) 2 (18%) 8 (73%)	2 (3%) 2 (3%) 7 (11%) 48 (73%)

Legenda: *=opvallend verschil

In eerste instantie lijkt er iets onverklaarbaars naar voren te komen in deze resultaten. Juist de subgroep afhakers (en in mindere mate ook de subgroep doorstromers) zien hun vrienden bijna dagelijks en niet alleen tijdens het uitgaan [*]. Allereerst geldt dat 'uitgaan' hier breed gedefinieerd is als 'niet thuis blijven'. Het is dus niet hetzelfde als 'stappen'. Blijk-

vriendschap. Bij een brede vriendenkring zullen controversiële onderwerpen als 'kerkgenootschap' minder snel besproken worden. Dit wordt zichtbaar bij de 'afhakers'. Zij hebben gemiddeld genomen minder de ruimte gevoeld om met vrienden te spreken over kerk en geloof (54 procent wel in vergelijking met 84 tot 91 procent bij de andere subgroepen) [*].

.....

*Een vriendenkring via de jeugdvereniging
versterkt de band met de gemeente.*

.....

baar heeft de subgroep afhakers vooral vrienden uit de straat en buurt en is deze voor vriendschappen minder afhankelijk van samenbindende activiteiten, zoals de jeugdvereniging. Dit betekent ook dat de kans groter is dat de vriendengroep breder interkerkelijk is of deels onkerkelijk; deze zal gemiddeld genomen een afspiegeling zijn van de samenstelling van de buurt. Daardoor hebben ze frequenter contact met het gezin van hun vriend of vriendin en vinden ze het fijn om bij elkaar thuis te

Ter overweging:

- Er lijkt een relatie te zijn tussen de breedte van de vriendenkring en kerkverlating. Voor jongere kinderen geldt dat de buurt waarin ze opgroeien sterk bepalend is voor de kinderen waarmee ze omgaan. Ouders bepalen dus indirect door de buurt of wijk waarin ze wonen de breedte van de vriendenkring. Bij oudere kinderen ontstaan er steeds meer contacten via school, vereniging en catechisatie. Hoewel

.....

*Praten over 'geloof' is makkelijker
in een gelijkgestemde vriendengroep.*

.....

komen. Bij de referentiegroep is een zelfde patroon zichtbaar. Zij zien hun vrienden minder vaak doordeweeks. De contacten concentreren zich vooral rondom de weekenden of bij georganiseerde bijeenkomsten als de jeugdvereniging. In de enquête is ook gevraagd naar het soort onderwerpen dat met vrienden besproken kan worden. Hoewel het gesprek bij vriendschappen tussen vrouwen als belangrijker ervaren wordt dan bij mannenvriendschappen, zegt de breedte en diepgang van onderwerpen wel iets over de kwaliteit en homogeniteit van de

vriendschappen lastig te sturen zijn, is het belangrijk dat ouders hun kinderen juist stimuleren om vriendschappen te ontwikkelen in de eigen gemeente(n). Dit kan door bijvoorbeeld deelname aan verenigingen, regionaal en landelijk jeugdwerk te stimuleren en door een warm thuis te bieden voor de vriendengroep. Daarnaast is het een goede zaak om als ouder ook een band op te bouwen met de (ouders van de) vriendengroep van je kind.

- Jongeren die vanaf hun veertiende jaar niet (meer) participeren in het jeugd-

werk ontwikkelen minder relaties met betrokken jongeren in de gemeente. Hierdoor zullen ze minder automatisch meegroeien in de gemeente. Bij hen komt kerkverlating aanzienlijk vaker voor. In die zin lijkt het verlaten van de vereniging voor of rond het veertiende jaar niet zo onschuldig als het vaak voorgedaan wordt. Het kan een signaal zijn dat een jongere geen verbinding ontwikkelt met de gemeente.

- Het ontwikkelen van een netwerk in de gemeente is een belangrijke voorwaarde om positief te hechten aan de gemeente. Gegeven het feit dat in veel gemeenten maximaal de helft van de jongeren van vijftien jaar en ouder deelneemt aan een vereniging

is het belangrijk om ook te kijken naar andere manieren om jongeren aan de gemeente te verbinden. Vanuit deze optiek hebben gemeenten die op zondagavond jeugdvereniging hebben of dan een preekbespreking organiseren een sterk instrument in handen. Er is bij deze activiteiten meestal een hoge opkomst en betrokkenheid. Daarnaast kan nagegaan worden welke verbindende activiteiten er in de gemeente aangeboden kunnen worden voor de groep jongeren die niet deelneemt aan het reguliere jeugdwerk.

- Een brede interkerkelijke vrienden-groep lijkt aantrekkelijk, maar maakt de natuurlijke socialisatie van jongeren in de gemeente wel complexer.

8 Levensbeschouwing

“Men neme twintig kerken die in dezelfde stad staan waarbij het ook nog eens om twintig verschillende kerkgenootschappen gaat. In elke kerk staat een andere dominee te preken op basis van de Bijbel en de leer van de kerk. Elk van de twintig preken zal op cruciale of minder cruciale punten verschillen en elke dominee zal pretenderen dat hij de waarheid verkondigt. Waarom zou ik dan toevallig de preek moeten geloven van de dominee in de kerk waar ik ben opgegroeid?”

Bovenstaand citaat is overgenomen uit een van de enquêtes (zie ook hoofdstuk 10) en verwoordt de worsteling van veel postmoderne mensen, die in aanraking gekomen zijn met een breedte aan levensbeschouwelijke visies. “Wat is waarheid?” is dan niet alleen de ontwijkende vraag van Pontius Pilatus, maar kan ook een verwarrende werkelijkheid worden. In een open cultuur waarin sociale media een belangrijke informatiebron vormen is er sprake van een brede beïnvloeding vanuit allerlei levensbeschouwingen. Het kan niet anders of dit zal ook de opvattingen over bepaalde zaken in meer of mindere mate gaan beïnvloeden. Het de vraag of dit ook geldt voor kenmerkende punten uit de christelijke leer.

In het Adieu-project is bij het opzetten van de studie de vraag gesteld in hoeverre jongeren die de kerk verlaten ook echt afstand doen van de geloofsleer of van kenmerkende punten van de christelijke religie. Breken met de kerk betekent lang niet altijd een radicale breuk met de opvoeding en een keuze voor een heel ander levenspatroon. Eerder in deze studie werd al zichtbaar dat ongeveer de helft van de respondenten (in de gemeente geregistreerd als kerkverlater) zich na kortere of langere tijd toch weer verbindt aan een gemeente. Welke ontwikkelingen

in levensbeschouwing heeft de doelgroep doorgemaakt in vergelijking met de (weliswaar iets jongere) referentiegroep? Om dit inzichtelijk te krijgen is een aantal vragen gesteld rondom een aantal kenmerkende punten van het christelijke geloof. Deze gegevens zijn samengevat in Tabel 13.

Het overgrote gedeelte van de doelgroep gelooft desondanks dat Jezus de Zoon van God is en dat er buiten Hem geen redding mogelijk is [^{*m}]. Ongeveer eenderde deel van de subgroep afhakers heeft ook hier afstand van gedaan. Degenen uit de doelgroep die wij eerder als doorstromer aangemerkt hebben blijven allen bij deze belijdenis. De verschillen tekenen zich met name af bij het geloof in een Schepper die in zes dagen de hemel en aarde geschapen heeft en bij de vragen met betrekking tot uitverkiezing, hemel en hel. Wat logischerwijs te verwachten is, is zichtbaar in de cijfers: eenderde van de ‘afhakers’ gelooft niet meer in een schepping in zes dagen en tweederde gelooft niet meer in een uitverkiezing of het bestaan van een hemel en een hel [^{*n}]. Bij de ‘doorstromers’ liggen deze percentages lager. Een gedeelte van deze groep is terecht gekomen in kerkverbanden met een ruimere interpretatie op deze punten.

**Tabel 13 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 37-40
(aantal kenmerkende punten christelijk geloof)**

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
<i>Ik geloof in een God die in zes dagen de hemel en aarde schiep.</i>	Eens Neutraal Oneens	7 (64%) 1 (9%) 3 (27%)* ⁿ	10 (91%) 1 (9%) 0 (0%)	55 (94%) 2 (3%) 1 (2%)
<i>Wie was/is Jezus volgens jou?</i>	Jezus was een historisch persoon	2 (18%)	0 (0%)	0 (0%)
	Jezus is een bedachte, ideale persoonlijkheid	2 (18%)	0 (0%)	0 (0%)
	Jezus was de ideale Joodse profeet	1 (9%)	0 (0%)	0 (0%)
	Jezus was de Messias, Gods zoon.	6 (55%)* ^m	11 (100%)* ^m	59 (100%)
<i>Buiten het geloof in de Heere Jezus is er geen redding</i>	Eens Neutraal Oneens	7 (64%)* ^m 1 (9%) 3 (27%)	11 (100%)* ^m 0 (0%) 0 (0%)	57 (97%) 2 (3%) 0 (0%)
<i>Er is een hemel voor Gods uitverkorenen en een hel voor de anderen</i>	Eens Neutraal Oneens	4 (36%) 4 (36%)* ⁿ 3 (27%)* ⁿ	8 (73%) 2 (18%) 1 (9%)	57 (97%) 2 (3%) 0 (0%)

Legenda: *=opvallend verschil

Aangrijpend is dat van de 'afhakkers' desondanks twee derde deel zegt dat er buiten de Heere Jezus geen redding mogelijk is. Dit terwijl ze Zijn huis en Zijn gemeenschap structureel ontlopen. Hier ligt een belangrijk aanknopingspunt voor contact.

N.B. Bij deze vragen hebben zeven personen uit de referentiegroep structureel blanco gereageerd. In het berekenen van de percentages in bovenstaande tabel zijn deze zeven enquêtes buiten beschouwing gelaten (n=59).

groep doorstromers en de referentiegroep. De subgroep afhakkers laat hier al een groot verschil zien: zij hebben duidelijk een andere visie op zingeving ontwikkeld [*^o]. Bij de derde en vierde vraag

De kerk vaarwel zeggen betekent niet automatisch ook de religieuze opvoeding achter je laten.

Naast de beschreven kenmerkende punten rondom het christelijke geloof zijn er ook meer cultureel bepaalde of beïnvloedende ethische opvattingen of leerstellingen in de kerk. Op deze punten zijn de verschillen aanzienlijk groter tussen iemand die 'desondanks kerkelijk gebleven is', 'iemand die altijd binnen het kerkverband gebleven is' of 'iemand die afgehaakt is'. Deze verschillen zijn zichtbaar gemaakt in Tabel 14.

Bij de eerste vragen is er een grote mate van overeenstemming tussen de sub-

verandert dit. De subgroep doorstromers heeft een meer moderne visie op relatievorming en de positie van het huwelijk [*^p] daarin en staat meer ruimdenkend ten opzichte van de deelname van homoseksuelen aan de sacramenten [*^q]. Overigens is deze ruimere interpretatie ook zichtbaar bij ongeveer 15 procent van de referentiegroep.

Ter overweging:

- Jongeren komen in aanraking met een breed scala aan levensbeschouwelijke stromingen. Ze hebben de behoefte

Tabel 14 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 41-44
(aantal kenmerkende opvattingen gereformeerde traditie)

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
Wat is volgens jou de zin van het leven?	God liefhebben boven alles, de naaste als jezelf Het kwade overwinnen door goed te doen Gelukkig zijn	5 (45%) 1 (9%)* ^o 3 (27%)* ^o	10 (91%) 0 (0%) 1 (9%)	58 (98%) 0 (0%) 1 (2%)
Wat betekent 'geloven' voor jou?	Betekent niets (meer) voor mij Mijn manier om alles een plekje te geven Mijn manier om een relatie met het hogere te hebben Een vast vertrouwen op God, Zijn Woord en beloften	1 (9%) 2 (18%)* ^o 4 (36%)* ^o 4 (36%)	0 (0%) 0 (0%) 1 (9%) 10 (91%)	0 (0%) 5 (8%) 2 (3%) 52 (88%)
Wat is je visie op het huwelijk?	Heeft geen meerwaarde boven samenwonen Een bevestiging van de bestaande (seksuele) relatie Alleen in het huwelijk mag er een seksuele relatie zijn	4 (36%)* ^p 5 (45%)* ^p 2 (18%)	0 (0%) 3 (27%)* ^p 8 (73%)*	0 (0%) 6 (10%) 53 (90%)
Iemand met een homoseksuele relatie mag niet deelnemen aan de sacramenten	Eens Neutraal Oneens	1 (9%) 9 (82%)* ^q 1 (9%)	7 (64%) 3 (27%) 1 (9%)	49 (83%) 8 (14%) 2 (3%)

Legenda: *=opvallend verschil

om deze waarden te vergelijken met de waarden die vanuit de kerk doorgegeven worden. Dit kan alleen in een open sfeer waarbij er ruimte is voor gesprek. Ga in gezin, catechisatie en jeugdwerk op een open manier met jongeren in gesprek en laat ruimte om met afwijkende meningen naar voren te komen. Benoem in dit gesprek, naast de bijbelse visie, ook de in de maatschappij algemeen geaccepteerde opvattingen en leg deze uit. Stel je in dit gesprek als opvoeder luisterend op en laat ruimte voor eigen meningsvorming.

- Ga als gemeente met jongeren in gesprek over de kernpunten van de leer en over ethische thema's. Thema's die opvoeders als evident veronderstellen, hoeven dit voor jongeren lang niet altijd te zijn. Wees bij dit gesprek ook transparant over de interpretatie van Gods geboden en de mate waarin andere christenen op basis van de Bijbel

N.B. Bij deze vragen hebben zeven personen uit de referentiegroep structureel blanco gereageerd. In het berekenen van de percentages in bovenstaande tabel zijn deze zeven enquêtes buiten beschouwing gelaten (n=59).

andere keuzes maken. Leg uit vanuit welke traditie een bepaalde keuze gemaakt wordt en wat de waarde van deze traditie is.

- Er blijven inhoudelijke aanknopingspunten! Schrijf kerkverlaters ('afhakkers') daarom niet categorisch af als 'onverschillig'. Een aanzienlijk deel is niet ongevoelig voor existentiële vragen rondom het doel van het leven en het zicht op behoud. De vraag van Zondag 1 van de Heidelbergse Catechismus, al dan niet eigentijds verwoord, kan een goed aanknopingspunt zijn. Blijf rondom levensvragen beschikbaar voor een open gesprek waarin de beweging gevoeld wordt. Een gesprek waarbij de terugkeer al te nadrukkelijk het gespreksonderwerp is, zal averechts werken. Op langere termijn kan er alsnog verbinding ontstaan.

9 Verbinding verbroken?

Al lange tijd geleden was ze gestopt met het volgen van de catechisaties. Het had toch allemaal geen zin. Haar vragen werden er niet minder om, eerder meer. Er leek geen ruimte te zijn voor haar opvattingen. Steeds minder vaak kwam ze naar de kerkdiensten. In het begin voelde dat wel raar als anderen gingen en zij niet. Maar ze wende er aan. Uiteindelijk miste niemand haar daar. Of wel? Wat verwachtte ze nu? Een kerk die haar proces van los groeien zou bevestigen en haar vrij zou laten of een kerk die haar niet kan missen omdat zij een van de schapen van de kudde is? Ze weet het niet.

Als lid je onttrekken van de kerk of gemeente waarin je opgegroeid bent, gebeurt vrijwel nooit in een vlaag van opwelling, maar is een geleidelijk proces. Hoe sterker de verbinding is, hoe lastiger het is om afscheid te nemen van de gemeente waarin je gevormd bent. Hierbij spelen zowel de sociale binding als de inhoudelijke band die ontwikkeld is een rol.

Elke jongere maakt vanaf de puberteit een proces door waarin een eigen identiteit gevormd wordt. De ontwikkelingspsycholoog Erikson²⁶ (1902-1994) onderscheidt vanaf de geboorte tot (vroege) volwassenheid zes fasen waarbij hij per fase een bepalende 'levenstaak' omschrijft. Deze zou ook omschreven kunnen worden als de kenmerkende ontwikkeling die zich bewust of onbewust in deze fase afspeelt. De adolescentie, de periode van 12 tot 18 jaar wordt volgens hem in belangrijke mate bepaald door 'identiteit versus identiteitsverwarring'. In deze periode ontwikkelt de 'puber' een eigen identiteit los van de ouders. Hij of zij ontwikkelt zich op lichamelijk en cognitief gebied en ontdekt zichzelf. In deze fase is altijd sprake van rolverwarring. Dat geldt niet alleen ten aanzien van de aantrekkingskracht van het andere ge-

slacht, maar ook ten aanzien van andere dan de via de opvoeding meegekregen waarden en normen. In deze periode zullen jongeren zich gaan afvragen of het wel zo logisch is dat zij later ook lid worden van de gemeente waarin ze gedoopt zijn. Ze zullen vragen hebben over het bestaan van God en de waarheid van Zijn Woord. Deze vragen zijn niet per definitie negatief. Ze helpen en zijn nodig om een eigen identiteit te ontwikkelen. Marcia²⁷ deelt, op basis van de begrippen 'verkenning' en 'binding', de (tussentijdse) uitkomst van dit proces in vier typen in.

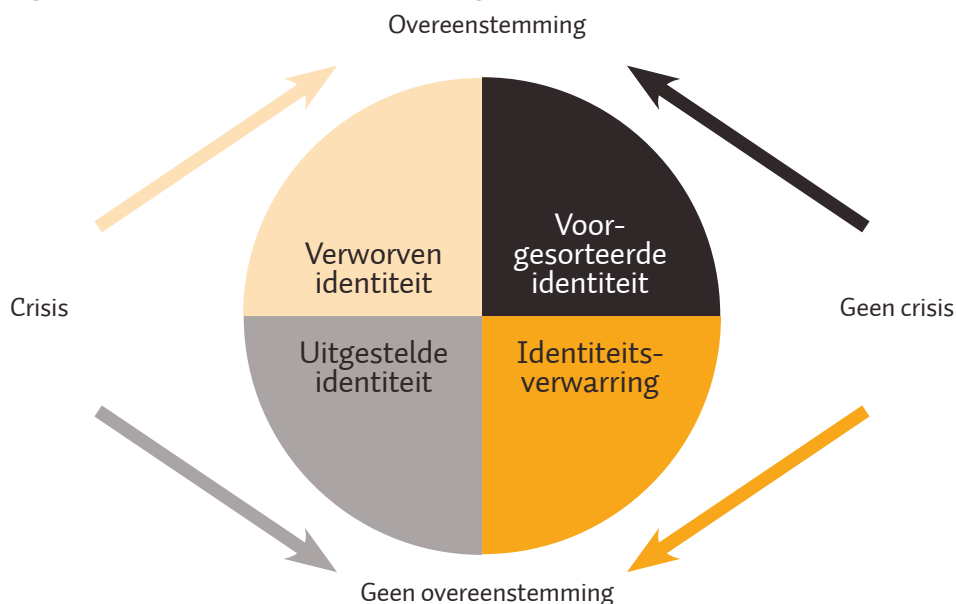
1. 'Verworven identiteit' (Achievement): Er is, na een fase van verkenning en verwarring nu sprake van binding en commitment. De volwassene weet wie hij is, waar hij staat.
2. 'Voorgesorteerde identiteit' (Foreclosure): er is een vorm van verbinding ontstaan zonder dat er sprake geweest is van een crisis of verkenning. De jongere heeft min of meer als vanzelfsprekend het standpunt van de opvoeders overgenomen.
3. 'Uitgestelde identiteit' (Moratorium): fase van verkenning duurt voort. De keuzes worden opengehouden en er is nog nauwelijks sprake van een vorm van binding.

4. 'Identiteitsverwarring' (Diffusion): de jongere komt niet tot een vorm van verbinding en zoekt daar ook niet naar. Er is alleen verwarring.

Deze typen moeten gezien worden als een tussentijdse status van de identiteitsontwikkeling en niet als een eindstadium. Elke crisis of grote verandering kan opnieuw een beweging in de identiteitsvorming veroorzaken. Dit principe is weergegeven in Figuur 1.

van verwarring hoort bij het toegroeien naar volwassenheid. Wel is het belangrijk dat jongeren in deze fase met hun vragen, kritiek en behoefte om te spiegelen terecht kunnen bij hun opvoeders. Alleen op die manier kunnen ze komen tot een stevige identiteit. Jongeren die schijnbaar zonder slag of stoot de waarden en normen van hun ouders overnemen, vragen misschien wel extra aandacht van hun opvoeders. Hebben zij een zelfstandige

Figuur 1 Fasen in identiteitsontwikkeling in relatie tot het optreden van crises

Waarom is het relevant om deze theorie te betrekken bij de hoofdvraag van het Adieu-onderzoek? Diverse studies laten zien dat jongeren die uiteindelijk kwamen tot kerkverlating al veel eerder vragen hadden bij de geloofsleer of zich niet verbonden voelden met de gemeente. Is daarmee ook gezegd dat elke jongere die zich kritisch opstelt tijdens de catechisatie en zich afvraagt waar hij of zij staat, een potentiële kerkverlater is? Zowel Erikson als Marcia tonen aan dat de fase

identiteit ontwikkeld of is er sprake van een uitgestelde identiteit?

In het Adieu-onderzoek is aan de doelgroep gevraagd om terug te kijken naar de achterliggende jaren en aan te geven tot welke leeftijd ze (trouw) de kerkdiensten en catechisatie bezocht hebben en rond welke leeftijd ze bewust na gingen denken over het opzeggen van het lidmaatschap (Tabel 15).

De tijd dat vrijwel de gehele doopleden-

**Tabel 15 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 45-47
(schakelleeftijden kerk, catechese)**

Vraag	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
Op welke leeftijd besloot je niet meer naar catechisatie te gaan?	n.v.t. toen ik ca. 22 jaar was toen ik ca. 19 jaar was toen ik ca. 16 jaar was	1 (9%) 0 (0%) 5 (45%)*r 5 (45%)*r	5 (45%) 2 (18%) 3 (27%) 1 (9%)	50 (76%) 1 (2%) 4 (6%) 0 (0%)
Tot welke leeftijd ging je trouw naar de kerk?	Ik ging (/ga) bijna elke dienst tot ik ca. 22 jaar was tot ik ca. 19 jaar was tot ik ca. 16 jaar was	1 (9%) 0 (0%) 4 (35%)*r 6 (55%)*r	9 (82%) 2 (18%) 0 (0%) 0 (0%)	53 (80%) 0 (0%) 2 (3%) 0 (0%)
Rond welke leeftijd ging je voor het eerst serieus nadenken over het opzeggen van je lidmaatschap?	Jonger dan 12 jaar 12 tot 15 jaar 16 tot 19 jaar 20 tot 25 jaar	0 (0%) 1 (9%) 4 (36%) 6 (55%)	0 (0%) 4 (36%)*s 1 (9%) 6 (55%)	0 (0%) 3 (5%) 9 (14%) 1 (2%)

Legenda: *=opvallend verschil

groep de catechese volgde tot ongeveer twintigjarige leeftijd lijkt voorbij. Dit is ook zichtbaar in deze studie. De subgroep afhakkers is over het algemeen op twintigjarige leeftijd niet meer via de catechisatie in verbinding met de gemeente [*r]. Dit in tegenstelling tot de 'kerkverlaters' die wel een inhoudelijke verbinding ontwikkeld hebben met delen

alisatie en verinnerlijking van de kerkelijke waarden is dat nog maar de vraag. Een voorwaarde voor positief ingroeien in de overgedragen waarden is dat er in deze verkenningfase positieve kaders, sturing en voorbeelden aanwezig zijn. Anderzijds kan de vraag gesteld worden of bij de – aanzienlijk jongere en thuiswonende – referentiegroep er deels sprake is van

.....
*Het niet meer trouw opkomen naar de catechisatie is een signaal
van weinig verbondenheid.*
.....

van het christelijke geloof (de subgroep doorstromers). Opvallend is ook dat deze laatste subgroep de kerkdiensten over het algemeen is blijven volgen tot het moment dat het lidmaatschap opgevraagd is. Wel speelden bij deze subgroep al op jonge leeftijd gedachten rondom het opzeggen van het lidmaatschap [*s]. Dit is best opmerkelijk. Kan hieruit opge- maakt worden dat zij misschien eerder en bewuster dan anderen bezig zijn met hun religieuze identiteitsontwikkeling? Maria duidt vanuit de pedagogiek deze verkenning en exploratie als positief voor de eigen identiteitsvorming. Vanuit soci-

een uitgestelde identiteit omdat men nog geen eigen identiteit los van hun ouders ontwikkeld heeft.

Afsluitend is in de enquête ook gevraagd naar factoren die de betrokkenheid bij de gemeente en het kerkverband waarin ze opgegroeid zijn, vergroot of verkleind hebben. Bij het duiden van deze cijfers dient wel opgemerkt te worden dat deze altijd 'gekleurd' weergegeven zijn vanuit een reflectie van enkele jaren na het opvragen van het lidmaatschap. De globale patronen komen overeen met de eerdere bevindingen uit deze studie.

Tabel 16 Samenvatting Adieu onderzoek, vraag 48-53
(reflectie op invloedsfactoren)

In welke mate heeft / hebben ... invloed gehad op je betrokkenheid?	Selectie uit antwoorden	Doelgroep 'afhakkers'	Doelgroep 'doorstromers'	Referentie-groep
Hoe beïnvloedde de (uitleg van de) leer je betrokkenheid op de gemeente?	Positieve invloed Geen significante invloed Negatieve invloed	0 (0%) 3 (27%) 8 (73%)* ^w	0 (0%) 1 (9%) 9 (82%)* ^w	24 (36%) 17 (26%) 11 (17%)
Hoe beïnvloedde de (toepassing van) 'regels' je betrokkenheid op de gemeente?	Positieve invloed Geen significante invloed Negatieve invloed	0 (0%) 0 (0%) 11 (100%)* ^t	0 (0%) 1 (9%) 10 (91%)* ^t	8 (12%) 29 (44%) 18 (27%)
Hoe beïnvloedde een relatie/huwelijk je betrokkenheid op de gemeente?	Positieve invloed Geen significante invloed Negatieve invloed	0 (0%) 9 (82%) 2 (18%)	0 (0%) 5 (45%) 5 (45%)	18 (27%) 15 (23%) 2 (3%)
Hoe beïnvloedde je vriendenkring je betrokkenheid op de gemeente?	Positieve invloed Geen significante invloed Negatieve invloed	0 (0%) 9 (82%) 2 (18%)	0 (0%) 8 (73%) 3 (27%)	17 (26%) 22 (33%) 5 (8%)
Hoe beïnvloedde de sfeer in de gemeente je betrokkenheid op de gemeente?	Positieve invloed Geen significante invloed Negatieve invloed	1 (9%) 2 (18%) 8 (73%)* ^v	1 (9%) 3 (27%) 7 (64%)* ^v	27 (41%) 18 (27%) 6 (9%)
Hoe beïnvloedde de gehoorde prediking je betrokkenheid op de gemeente?	Positieve invloed Geen significante invloed Negatieve invloed	0 (0%) 1 (9%) 9 (91%)* ^u	0 (0%) 0 (0%) 11 (100%)* ^u	28 (42%) 14 (21%) 11 (17%)

Legenda: *=opvallend verschil

Wel wijken de exacte percentages in Tabel 16 af. De invloed van de vriendenkring wordt bij kerkverlaters als gemiddeld genomen neutraal beschouwd, terwijl eerder geconstateerd is dat de sociale invloed van de vriendenkring groot geweest is. Niet geheel verbazingwekkend is dat vrijwel zonder uitzondering door de doelgroep aangegeven wordt dat de (toepassing van) 'regels' sterk vervreemdend werkte [*]. Wel valt het op dat dit in vergelijkbare mate geldt voor de prediking [*^u] die gehoord is (zie ook Hoofdstuk 6)

en in iets mindere mate voor de sfeer in de gemeente [*^v] en de uitleg van de leer [*^w].

Samenvattend geldt dat vrijwel iedereen die tot de doelgroep behoort inhoudelijk vervreemd is van de boodschap (prediking, leer en regels) van de gemeente. Daarnaast geeft ongeveer twee derde aan dat sociale factoren meegespeeld hebben.

Ter overweging:

- Bied jongeren in de gemeente ruimte om op een open manier met hun vragen en visie naar voren te komen; ook al lijken deze strijdig te zijn met wat er in de gemeente geleerd wordt. Dit is cruciaal voor de vorming van een eigen identiteit. Juist door wrijving ontstaat glans. Als jongeren de ruimte krijgen om - figuurlijk gesproken - tegen volwassenen aan te schuren, vragen te stellen en ze hierbij eerlijke antwoorden krijgen, zullen ze sterker in hun schoenen komen te staan en zich minder afzetten tegen wat ze meegekregen hebben. Zoek daarom naar wegen om op een verbindende manier jongeren de weg te wijzen.
- Creëer rondom jongeren vanaf 13 jaar een netwerk van jongeren en volwassenen uit de gemeente zodat zij dit kunnen gebruiken om te spiegelen. De jeugdvereniging kan hierin een cruciale rol spelen. Daarnaast kan het aanbieden van mentoraat zinvol zijn.
- De gemeente dient een warm nest te zijn die in de periode van verwarring en vertwijfeling (in de ontwikkeling van de adolescent) geborgenheid biedt. Jongeren moeten ervaren dat de gemeente een plaats is waar ze onvoorwaardelijk bij mogen horen; een gemeenschap die ze nodig hebben voor hun geestelijke ontwikkeling. Er is in de gemeenten voortdurend bezinning nodig rondom de vraag wat de gemeente bindt en waaruit dit blijkt. *Hieraan zullen zij allen bekennen, dat gij Mijn discipelen zijt, zo gij liefde hebt onder elkander (Johannes 13:35).*
- Ga met jongeren open in gesprek over de prediking en uitleg van de geloofsleer, de vertaling van waarden naar concrete normen. Doe er alles aan om de prediking en catechese begrijpelijk te maken en te laten landen in de leefwereld van jongeren.

10 Open brief van een kerkverlater

Deze brochure liet veel 'kille cijfertjes' zien achter kerkverlating. Getallen geven echter geen volledig beeld van de worsteling die er zowel bij de kerkverlater als bij zijn of haar omgeving aan vooraf gegaan is én de vragen die er ook daarna zijn. Hoe kijken jongeren die de Gereformeerde Gemeenten verlaten hebben hierop terug?

Om ook de menselijke kant in beeld te brengen, zijn twee reacties weergegeven van jongeren die ons kerkverband verlaten hebben. Zij hebben deze reactie gegeven bij de laatste vraag waarbij er de mogelijkheid was om een toelichting te geven op de enquête. Beide 'kerkverlaters' hebben vanuit een positieve intentie meegedaan aan deze studie en hebben de mogelijkheid aangegrepen om een hartenkreet te uiten. Hoewel uit twee persoonlijke verhalen geen algemene

conclusies getrokken kunnen worden, zijn deze wel illustratief voor veel jongeren die zich in deze periode onvoldoende gehoord hebben gevoeld. Bij deze citaten dient in ogenschouw genomen te worden dat deze jongeren zelf ook een beslissing genomen hebben om de relatie met de gemeente te verbreken en dat de andere kant van het verhaal (dat van de kerk) buiten beschouwing gelaten is. Na de citaten volgt een korte reflectie.

Citaat 1

Volledige reactie van iemand²⁸ uit de doelgroep die bij het invullen 27 jaar of ouder was en tot zijn of haar 19e trouw naar kerk ging.

Mijns inziens wordt het geloofsleven van veel jonge mensen in de gereformeerde gemeente in meer of mindere mate verwaarloosd door geen erkenning te geven aan de manier waarop jonge mensen denken, welke ontwikkelingen jonge mensen mee maken, welke keuzes jonge mensen zelfstandig maken, worstelingen over zingeving die jonge mensen doormaken en de richting die jongen mensen op willen gaan. Het gebrek aan erkenning is naar mijn idee het allergrootste probleem. Jonge mensen hebben bevestiging en erkenning nodig omdat ze zich een weg proberen te banen in de grote wereld. Dit geldt met een enorme nadruk voor jongeren in de gereformeerde gemeente. Zelf heb ik ervaren dat de wereld veel meer inhield dan mij in de kerk is voorgehouden, dat er veel meer keuzes waren te maken dan ik in de kerk meekreeg. De diensten waren gebaseerd op een theologie die geen erkenning gaf aan mensen die buiten deze theologie, invulling geven aan het christelijk geloof. Bovendien, de gemeente waarin ik ben opgegroeid gaf slechts met drogredenen, loze verwijten en een vreemde vorm van minachting aandacht aan andere denkbeelden en manier van invulling van het christelijke geloof door mensen die soms heel dicht bij je staan. Zelf heb ik misschien wel tien vrienden uit de Gereformeerde Gemeenten die allemaal met

hun eigen verhaal de kerk hebben verlaten. Ik weet echt heel zeker dat dit niet nodig is geweest, maar in sommige gevallen door het tot in het diepste van hun geweten en kwetsbaarheid te zijn aangetast, bleek deze keuze onoverkomelijk. Wat mij verder opvalt en opviel is dat met name mensen die mee wilden denken, die ruimte zochten om op een eerlijke manier het gesprek aan te gaan, die worstelingen doormaakten die oprecht waren, of op een andere manier een richting in hun leven probeerden te bepalen, niet serieus genomen voelden. Voor mijzelf geldt hetzelfde, hoewel ik bij anderen heftigere momenten heb moeten aanzien. Sorry voor mijn enthousiaste reactie, maar om die reden vind ik het erg goed dat je aandacht geeft aan dit probleem. Ik vind het namelijk echt zaak dat als je als kerk een zo grote hypotheek legt op het leven van jonge mensen, je ze in de worstelingen en zoektocht echt serieus neemt. Echt serieus, want in de interpretatie daarvan lag vaak een groot verschil. Ik denk dat veel ouderlingen het idee hadden dat ze jonge mensen serieus namen en zich 'bekommerden' over het zogeheten 'zielenheil' van deze jongeren. En ik denk ook dat ze in de overtuiging leefden dat dit zo was. Maar mijn ervaring is dat van echte aandacht geen sprake was. Na ieder gesprek dat je voerde, moest de conclusie zijn dat de theologie van de betreffende ouderling de juiste was. Zelfs als je, je kwetsbaarheid toonde door bijvoorbeeld een godservaring te delen met een ouderling, kon een reactie zijn: ik zal voor je bidden en ik hoop dat de Heere je zal bekeren zoals Hij zijn volk bekeerd. Ik denk dat het ligt aan de enorme kloof die er ligt tussen vertegenwoordigers van de kerk en jonge mensen die zo'n honderd keer zoveel informatie verwerken dan hun leermeesters in de kerk en via allerlei wegen, honderd keer meer aan keuzes voorgeschoteld krijgt dan zijn/of haar leermeesters. Geloven op een manier zoals iedereen dat doet, is naar mijn mening juist wat niet kan. Bovendien zijn er veel manieren om de schriften te interpreteren en met oprechte intenties de voorbeelden, geboden en leerregels hieruit op te volgen.

Citaat 2

Deel uit reactie van iemand²⁹ uit de doelgroep die bij het invullen 23 tot 26 jaar was en tot zijn of haar 16e trouw naar kerk gegaan is.

Ik ben gezegend met een redelijk goed stel hersens en ik heb tijdens mijn jeugd vooral nagedacht over geloofskwesties in plaats van deze klakkeloos aan te nemen. Het volgende voorbeeld: men neemt 20 kerken die in dezelfde stad staan waarbij het ook nog eens om 20 verschillende kerkgenootschappen gaat. In elke kerk staat een andere dominee te preken op basis van de bijbel en de leer van de kerk. Elk van de 20 preken zal op cruciale of minder cruciale punten verschillen en elke dominee zal pretenderen dat hij de waarheid verkondigt. Waarom zou ik dan toevallig de preek moeten geloven van de dominee in de kerk waar ik ben opgegroeid? Onbewust houden de dominees en kerkenraden van de verschillende kerken zich vaak meer bezig met de leer(bijzaak) dan met Jezus de Verlosser en het volgen van Hem (hoofdzaak). Van die poppenkast wens ik geen deel uit te maken. Aan het eind van mijn leven wordt mijn leven misschien door mensen naast de meetlat van hun kerkgenootschap gelegd om te kijken of ik een goed leven heb geleid. Het oordeel van deze mensen met hun specifieke referentiekader doet er niet toe en daarom hoef ik van deze mensen geen oordeel over mijn vele slechte daden en ook geen erkenning of waardering voor de paar goede daden die ik misschien doe. Naar deze erkenning en waardering heb ik overigens wel jaren gezocht in de kerk, maar als jongere met een andere mening was het onmogelijk

.....

*Kerkverlaters zijn relatief vaak hoger opgeleid
dan hun ambtsdragers.*

.....

om deze te krijgen. Ik ben blij dat ik gelovig ben opgevoed, omdat het een voorrecht is om over God te horen, maar dat is dan ook de enige reden. Uiteindelijk draait het allemaal om mijn eigen leven en mijn band met God. Dat is wat telt als mijn leven tot een einde komt. Hiermee wil ik trouwens niet impliceren dat individueel geloven beter is dan collectief geloven. Ik heb alleen aan mijn goede vrienden en vriendinnen veel meer gehad dan aan gemeenteleden en de meeste familieleden.

Beide citaten zijn afkomstig van jongeren die analytisch in het leven staan, een behoorlijke intellectuele ontwikkeling doorgemaakt hebben, bewust nagedacht hebben over geloofsvragen, hun vragen geuit hebben en uiteindelijk teleurgesteld zijn in de manier waarop de kerk daarmee omgegaan is. Beiden hebben bewust de Gereformeerde Gemeenten verlaten, zich niet aangesloten bij een ander kerkverband, maar hebben geen afscheid genomen van de christelijke levensbeschouwing. Ze geloven nu op een meer postmoderne manier en hechten zich vooralsnog niet aan een ander kerkverband. In beide reacties is tussen de regels de pijn voelbaar van het niet begrepen of afgewezen voelen en de zoektocht die daarop volgde en nog voortduurt. Beiden zoeken de oorzaak daarvan bij de mensen in de kerk. Wat valt verder op?

- Citaat 1: Bezorgdheid voor andere jongeren. Voelt de kerk voldoende aan welke ontwikkelingen jongeren doormaken op weg naar volwassenheid?
- Citaat 1: Gevoel niet begrepen en serieus genomen te zijn. In de ogen van deze persoon was er geen ruimte voor en open gesprek, voor vragen stellen en spiegelen.
- Citaat 1: Ervaren van een enorme kloof tussen ambtsdragers en jongeren.
- Citaat 2: Geen antwoord op de vraag: 'Wat is waarheid'?

- Citaat 2: Weerstand tegen naar het gevoel van deze persoon een sterke gerichtheid op bijzaken in plaats van op hoofdzaken.
- Citaat 2: Steeds naar erkenning en waardering gezocht, ook op geestelijk gebied, maar het gevoel dit niet gekregen te hebben.
- Citaat 2: Uiteindelijk is de vrienden-groep steeds belangrijker geworden als geloofsgemeenschap en is de kerk buiten beeld geraakt.

Hadden deze jongeren een andere ontwikkeling doorgemaakt als zij met hun directe omgeving een hecht netwerk gehad hadden van mensen bij wie ze terecht konden? Had het verschil gemaakt als leidinggevend en ambtsdragers bereid én in staat waren geweest tot een open gesprek waarin deze jongeren zich aan de ene kant serieus genomen voelden en waarin ze aan de andere kant op een liefdevolle wijze de goede weg gewezen was?

Ter overweging:

- Geef in de gemeente extra aandacht voor jongeren die via hun opleiding, studie of baan in een seculiere omgeving staan. Doe dit in de vorm van gesprekskringen voor verschillende niveaus of milieus. Hier moet alle ruimte zijn om vragen te stellen en

kritiek te uiten. Alleen door de vragen serieus te nemen en samen de zoektocht naar antwoorden aan te gaan, kun je als gemeente van toegevoegde waarde zijn.

- Een te stellige houding richting kritisch meedenkende jongeren werkt averechts. Zij zullen dit ervaren als 'powerplay' en zullen een aversie tegen de boodschap ontwikkelen. Stel

vooral vragen, luister, wees nieuwsgierig en bescheiden. Lok bij hen vragen uit en ga samen de zoektocht naar een bijbels gefundeerd antwoord aan.

- Een breder netwerk in de gemeente kan deze jongeren helpen in hun meningsvorming. Ze kunnen hun vragen uiten en hun opvattingen spiegelen met die van volwassenen.

11 Samenvatting en aanbevelingen

Kerkverlating mag nooit gaan wennen. Er is altijd sprake van een verlies. Wordt deze pijn nog in de gemeenten gevoeld? Immers: En hetzij dat een lid lijdt, zo lijden al de leden mede (1 Korinthe 12:26). Deze studie laat zien dat kerkverlating in veel gevallen meerdere oorzaken heeft en dat kerkverlating een langdurig proces is van losmaking van de gemeente.

Een bijbelse visie rondom het mogelijk voorkomen van kerkverlating is dat er alleen een wezenlijke verbinding tot stand kan komen door de Heilige Geest. *Hij opent het hart, dat gesloten is; Hij vermurwt dat hard is; Hij besnijdt dat onbesneden is. In den wil stort Hij nieuwe hoedanigheden en maakt dat die wil, die dood was, levend wordt; die boos was, goed wordt; die niet wilde, nu metterdaad wil; die wederspanning was, gehoorzaam wordt;*³⁰ Als we belijden dat de Heilige Geest God is en onweersstaanbaar werkt dan is er vanuit God gezien geen mens die geschikter zou zijn voor Gods genade in vergelijking met een andere mens. Desondanks werkt God middellijk. Hij werkt van geslacht tot geslacht. Hij plaatst mensen in een gemeenschap rondom Zijn Woord met het doel dat er niet alleen een onderlinge band van liefde zal ontstaan, maar dat er ook een inhoudelijke liefdesband gelegd wordt vanuit de Koning van de kerk. Hij geeft de gemeente de opdracht om te waken over de kudde, om deze te hoeden en te weiden.

Welke samenvattende inzichten³¹ heeft deze studie opgeleverd die zinvol zijn om in ogenschouw te nemen bij deze taak?

Hoofdstuk 3 Het percentage doopleden dat de Gereformeerde Gemeenten verlaat en zich niet aansluit bij een ander kerkverband is de laatste vijftien-twintig jaar vrij stabiel. Wel neemt de uitstroom naar andere kerkverbanden snel toe.

Hoofdstuk 4 Verschillende jongeren die hun doopbewijs opvragen en zich niet aansluiten bij een ander kerkverband doen dit later alsnog.

Hoofdstuk 5 Ook in betrokken, kerkelijk meelevende gezinnen, komt kerkverlating voor. Het is te kort door de bocht door te stellen dat hun ouders hen niet voorgeleefd hebben.

Hoofdstuk 6 Kerkverlaters hadden beduidend minder contacten in de gemeente dan jongeren die wel belijdenis gedaan hebben. Degenen die afgehaakt zijn voelden zich zowel religieus als sociaal niet thuis in de gemeente. Voor de doorstromers naar een ander kerkverband gold dit voor een van beide aspecten.

Hoofdstuk 7 Een brede interkerkelijke of onkerkelijke vriendenkring lijkt de kans dat iemand niet tot het doen van belijdenis komt te vergroten. Een vriendenkring via voornamelijk de

jeugdvereniging lijkt juist tot positieve verbinding bij te dragen.

Hoofdstuk 8 Voor een groot gedeelte van de kerkverlaters blijft de vraag: 'Wat is uw enige troost' een aanknopingspunt. Hoewel ze op meer ethische punten een afwijkend standpunt ingenomen hebben, zeggen ze nog steeds dat er buiten Christus geen behoud is.

Hoofdstuk 9 De doopleden die blijvend afgehaakt zijn, waren vanaf hun zestiende al beduidend minder aanwezig bij catechisatie en kerkdiensten.

Hoofdstuk 10 Kerkverlaters zijn relatief vaak hoger opgeleid dan hun ambtsdragers. In de twee geciteerde interviews is de pijn merkbaar van het zich niet begrepen voelen.

Adviezen voor vervolgonderzoek

Uit deze studie blijkt dat kerkverlating veel gezichten heeft en dat naast de inhoudelijke aspecten rondom prediking en geloofsleer ook de sociale verbinding met de gemeente een belangrijke rol speelt. Vanwege de beperkte omvang van deze studie was het alleen mogelijk om de onderzoeksvragen kwalitatief te beantwoorden. Aanbevolen wordt om in samenwerking met een universiteit een meer fundamentele studie uit te voeren naar de manier waarop jongeren zich verbinden aan hun gemeente en kerkverband. Hierbij kan het Adieu-onderzoek dienen als voorstudie.

Adviezen voor kerkenraden

De zorg voor alle jongeren in de gemeente vraagt voortdurend aandacht van de kerkenraad. Laat dit een vast agenda-punt zijn op de kerkenraadsvergadering. Dit geldt zeker voor grote gemeenten waar jongeren anoniem kunnen opgaan in de massa. Zoek als kerkenraad naar manieren om niet alleen in categorieën van jongeren te denken, maar heb ook de individuele jongeren in beeld. Hoe

gaat het geestelijk en sociaal met Petra, met Lennart en met Inge? Probeer op verschillende manieren met hen in verbinding te blijven (inhoudelijk en sociaal). Een goede manier om dit op een structurele manier te doen is om 'jeugdbeleid' te ontwikkelen waarbij de kerkenraad nagaat welke mogelijkheden er in de gemeente zijn om een relatie met groepen jongeren en individuele (doop)leden te ontwikkelen. Ook kan overwogen worden om jongeren vanaf 16 jaar de gelegenheid te geven om apart van hun ouders huisbezoek aan te bieden. Een ander aandachtspunt blijven de vaardigheden om met jongeren in gesprek te gaan rondom (schijnbaar) kritische vragen. Laat de kerkenraad een voortrekkersrol vervullen in het (laten) toerusten van ambtsdragers en leidinggevendenden die vaak in contact komen met jongeren.

Ambtsdragers worden niet alleen geroepen om jongeren te binden aan de gemeente, maar mogen ook zorg dragen voor hun welzijn. Op dit gebied is er veel te doen en kan een gemeente veel betekenen. Dit kan op gespannen voet staan met de beschikbare capaciteit. Een kerkenraad hoeft ook niet zelf alles te doen, maar kan ten aanzien van de zorg voor alle jongeren ook betrouwbare, geschikte gemeenteleden inschakelen die in hun omgeving veel kunnen betekenen voor jongeren.

Adviezen voor prediking en preekbespreking

De prediking vormt het hart van de gemeente. Hierin komt God met Zijn Woord tot zondaren en is de predikant of ouderling slechts de bringer van het Woord. Dit ontslaat de predikant of ouderling niet van de opdracht om de boodschap op een heldere manier tot het oor te brengen. Een eenvoudige en directe preek waarbij de gemeenteleden meegenomen worden via een dialoog draagt bij aan het begrijpen van de boodschap. Een van de mo-

gelijkheden die een kerkenraad vaker zou kunnen benutten is het organiseren van een preekbespreking. Dit kan uiteraard ook bij een leesdienst. Een preekbespreking heeft tot doel om met jongeren door te spreken over de boodschap van de prediking. Als jongeren ruimte krijgen om hun vragen te stellen, kan dit voor hen helpen om de prediking meer te verinnerlijken. Daarnaast draagt een preekbespreking bij aan de onderlinge verbinding.

Adviezen voor catechese

De catechisatie is traditioneel gericht op het overdragen van de geloofsleer van de kerk. Dat moet zo blijven, maar het moment is daarnaast bij uitstek een middel om als kerkenraad in contact te komen met vrijwel alle jongeren uit de gemeente. Aanbevolen wordt om te catechiseren in kleine groepen zodat het onderwijs meer de vorm kan krijgen van een leergesprek. Ook is het zinvol om te overwegen om aan elke catechisatieavond één persoonlijk gesprek van tien tot vijftien minuten te koppelen. In dit gesprek staat de relatie met de catechisant centraal. In gemeenten met veel studenten kan overwogen worden om een aparte catechese aan te bieden voor deze doelgroep; bijvoorbeeld in het weekend of op de zondag.

Adviezen voor ouders en gezinnen

Elke ouder ziet graag dat een kind tot het doen van openbare belijdenis komt. Het gezin is een kerkje in het klein. In het gezin leert het kind meer door te kijken dan door te luisteren. Voorleven is daarom essentieel. Desondanks is het geen garantie dat een jongere de voorgeleefde waarden overneemt. Zeker vanaf de vroege puberteit moet het gezin de veilige plaats zijn om vragen te stellen, kritiek te uiten en te leren nuanceren. Hoe kunnen ouders de positieve socialisatie en verinnerlijking beïnvloeden? Door openhartig te praten,

conflicten niet uit de weg te gaan, maar ze te beschouwen als een mogelijkheid om een leergesprek te hebben³². Ook kunnen ouders een rol spelen in het ontwikkelen van vriendschappen die positief vormend zijn en door een kind te stimuleren om brede contacten in de kerkelijke gemeente te blijven onderhouden. Ook in de opvoeding gaat het niet alleen om wat ouders doen of zeggen, maar vooral over hoe ze dit zeggen. De toon maakt de muziek. Laat het gezin de plaats zijn waar jongeren eerlijk en positief leren praten over de gemeente, ambtsdragers en de prediking.

Adviezen voor jeugdwerk

Jeugdwerk is de plaats in de gemeente waarin kinderen en jongeren leren om lid van een gemeente te zijn. Het is daarom veel meer dan alleen een nuttig of leuk tijdverdrijf. Via het jeugdwerk ontwikkelt en onderhoudt een jongere contacten met andere jongeren en volwassenen uit dezelfde gemeente en wordt de verbinding met de gemeente nadrukkelijk gelegd. Deze contacten blijken in de praktijk waardevol te zijn. Aanbevolen wordt om in het jeugdwerk meer bewust met deze verbindende kant bezig te zijn. Elke jongere heeft baat bij inhoudsvolle contacten met andere jongeren en gemeenteleden. Daarnaast kan het jeugdwerk een belangrijke signaleringsfunctie hebben. Als een jongen rond zijn vijftiende jaar afhaakt omdat hij de vereniging 'niet meer leuk vindt', kan er wel degelijk iets aan de hand zijn. De verbinding tussen deze jongere en de gemeente is losser aan het worden. Het jeugdwerk is bij uitstek het middel om jongeren het gevoel te geven dat zij erbij horen. Laten leidinggevenden daarom jeugdwerkers zijn die gericht zijn op verbinding met het uitzien of hun werk gebruikt mag worden door de Heere voor een verbondenheid die mensen niet kunnen leggen.

Adviezen voor gemeenten

Als één lid lijdt, lijden alle leden. De gemeente kan geen (doop)leden missen. De Bijbel geeft de gemeenschap de opdracht om elkaar in het hart te dragen en in het oog te houden. Dit druist in tegen de neiging om individueel te denken en te handelen. Zeker in deze tijd is het nodig dat de gemeente om jongeren heen staat. Dit kan heel praktisch door als gemeentelid een relatie te ontwikkelen met kinderen en jongeren uit de gemeente die in de straat of buurt wonen en door deze doopleden aan de Heere op te dragen in het gebed. Jongeren die zo 'gedragen' worden door de gemeente zullen een stevige basis hebben voor een eigen identiteitsontwikkeling en kunnen zo positief beïnvloed worden door voorbeelden in hun omgeving. Een praktisch instrument dat voorkomt dat jongeren 'buiten de boot vallen' is door in de gemeente mentoraat voor jongeren te organiseren waarbij gemeenteleden ingezet worden om het contact met enkele jongeren te onderhouden namens de gemeente.

Adviezen voor jongeren

Er is maar één kerk die écht alle antwoorden heeft en in wie je nooit teleurgesteld kunt worden. Dat is de kerk van Christus. Inderdaad, er is veel gebrokenheid. Er zijn

kerkmuren. Er is soms meer gesprek over bijzaken dan over hoofdzaken, maar kijk verder! Dwars door al die dingen werkt de Koning van de kerk. Hij gebruikt daarbij mensen die Hij op je pad plaatst met het doel dat je Hem zult leren kennen.³³ Benader je gemeente en kerkverband daarom altijd positief en hoopvol en zoek naar verbinding. Jongeren horen volwaardig bij de gemeente. Stimuleer je vrienden daarom om positief bij te dragen aan de gemeente, steek je handen uit in en voor de gemeente, ga naar de jeugdvereniging en vraag wat je voor andere gemeenteleden kunt betekenen. Merk je dat vrienden met vragen rondlopen waarop ze geen antwoord krijgen, ga samen met hen op zoek naar antwoorden en betrek hierbij de mensen die de Heere op je pad plaatst op geplaatst heeft. De Heere heeft je in dit kerkverband geplaatst, in die gemeente met het doel dat je Hem zo zou leren kennen. Al raak je teleurgesteld in de mensen van de kerk; Hij is de goede Herder die de 99 schapen in de steek laat voor de ene die dreigt af te haken! Bij Hem is er blijdschap als je telkens weer terug mag komen bij Hem (Lukas 15: 6 en 7).

Bronnen

- Aalst, G.J. van e.a.; *Onderzoek kerkverlating in de Gereformeerde Gezindte*, 1992
- Aalst, G.J. van; *Het zal je kind maar zijn*, 2013
- Andree, T.G.I.M.; *Gelovig 'word je niet vanzelf*, 1983
- Beckers, J. en J. de Hart; *Godsdienstige veranderingen in Nederland*, 2006
- Boer, C. den; *Op de grens van kerk en wereld*, ECHO nr.925
- Calvijn, J.; *Institutie*, boek IV, versie 2011
- Dekker, G., J. de Hart en J. Peters; *God in Nederland 1966 – 1996*, 1998
- Erikson, E.H.; *Het kind en de samenleving*, 1977
- Fieret, W.; *Vorming onder spanning – Refojongeren in de moderne cultuur*, 2015
- Goddijn, W., H. Smets en G van Tilo; *Opnieuw God in Nederland*, 1979
- Jacobse, J.J. en J.H. Schimmel; *In het hart, in het oog*, 2015
- Janse, C.S.L.; "Grote kerken lopen massaal terug", RD artikel, 8 december 2005
- Kroon, L.A., e.a.; *Geen blijvende stad*, 2007
- Lewis, C.S.; *Het probleem van het lijden*, versie 2013
- Lindeijer, C.H.; *Postmodern bestaan – Menszijn en geloven in een namoderne cultuur*, 1998
- Marcia, J. e.a.; *Ego Identity*, 1983
- Mulder, P. e.a.; *Pastoraat bij randkerkelijkheid en kerkverlating*. DMZ, 2006.
- Ploeg, P. van der; *Het lege testament*, 1985
- Terlouw, L. e.a.; *Kerk-zijn in een seculiere samenleving*, Generale Synode Geref. Gemeenten 2013
- Tripp, P.D.; *De kansrijke jaren – een Bijbelse handreiking voor de opvoeding van Tieners*, 2014
- Uitslag, A.C.; *Thuis in de wereld!?*, 2009
- Vries, M.J. de; *God vinden – in gesprek met zoekers*, 2011

Overig:

- Dortse Leerregels, Hoofdstuk 3, 4, artikel 11
- Kerkelijke Jaarboeken Gereformeerde Gemeenten 1990 - 2013

Bijlagen

- 1a Verantwoording aanpak studie Adieu
- 1b Adieu vragenlijst inclusief antwoorden doelgroep en referentiegroep
- 2a Absolute aantallen toetredingen en onttrekkingen 1990 – 2013
- 2b Relatieve aantallen toetredingen en onttrekkingen 1990 – 2013
- 2c Absolute aantallen toetredingen vanuit buitenkerkelijk en onttrekkingen naar buitenkerkelijk 1990 – 2013
- 2d Relatieve aantallen toetredingen vanuit buitenkerkelijk en onttrekkingen naar buitenkerkelijk 1990 – 2013

Het project Adieu is in 2011 opgestart als gezamenlijk afstudeerproject van de Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten en de opleiding CGO-E en heeft later een vervolg gekregen binnen de Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten. De studie heeft zich daarom gericht op kerkverlating binnen de Gereformeerde Gemeenten. Als definitie voor kerkverlating is gekozen: 'Jongeren die zich in de leeftijd tot 25 jaar als dooplid aan de gemeente onttrokken hebben zonder dat bekend is of ze zich bij een ander kerkverband aangesloten hebben'.

Adieu is geïnteresseerd in het beantwoorden van de vraag in hoeverre de meer sociale aspecten rondom gezin en gemeente een rol kunnen spelen bij kerkverlating. Is het zo dat het ontbreken van of het beperkt hebben van positieve contacten in de gemeente een versterkende factor is bij kerkverlating?

Om deze vragen te beantwoorden is in overleg met diverse deskundigen een vragenlijst³⁴ opgezet van 53 meerkeuzevragen. Deze is opgedeeld in de rubrieken 'feitelijke en persoonsgerichte vragen', 'gezin en geloof', 'gezin en kerkelijke betrokkenheid', 'kerkelijke gemeente', 'vriendenkring', 'geloofsontwikkeling', 'loslaten van verbinding'. De vragen zijn zo objectief, neutraal en waarde vrij mogelijk gesteld en voor de antwoorden is, waar mogelijk, gekozen voor een geleidelijke schaal.

Bij het uitvoeren van een dergelijke studie onder kerkverlaters in deze betekenis is het goed om zich ervan bewust te zijn dat het vrijwel onmogelijk is om een aselechte steekproef te nemen. Allereerst zijn kerkenraden terughoudend om mee te werken aan een dergelijk onderzoek. Daarnaast is er meestal sprake van een scheve verdeling binnen de doelgroep omdat degenen die positieve herinneringen

hebben aan het kerkverband waarin ze opgegroeid zijn eerder mee zullen doen dan mensen bij wie de negatieve ervaringen overheersen. Per saldo is er dus een kleine respons te verwachten. Hierdoor is het niet mogelijk om algemeen geldende, goed gefundeerde uitspraken te doen die direct volgen uit een dergelijke studie. Om desondanks de onderzoeksvraag op een zo goed mogelijke manier te beantwoorden is de volgende aanpak gevolgd:

- Er is een steekproef genomen van 35 gemeenten waarbij rekening gehouden is met geografische spreiding en de omvang van gemeenten van klein naar groot.
- Aan deze gemeenten is gevraagd of zij mee wilden doen. Vanuit de reacties is een zo aselekt mogelijke keuze gemaakt uit 10 gemeenten. Zij hebben daadwerkelijk mee gedaan aan deze studie.
- Aan de kerkenraden is gevraagd om een door Adieu aangeleverde verzegelde enveloppe met een enquête-uitnodiging toe te sturen aan alle kerkverlaters van de afgelopen vijf jaar die voldoen aan de volgende kenmerken:
 - o Aan hen is, al dan niet op eigen initiatief, een doopbewijs verstrekt vanwege het verlaten van de gemeente in de leeftijd van 16 tot 25 jaar.
 - o Zij hebben zich op dat moment niet aangesloten bij een ander kerkverband.

Deze groep wordt in deze studie 'doelgroep' genoemd.

- Daarnaast is aan deze gemeenten gevraagd om in de groep belijdeniscatechisanten van het afgelopen seizoen dezelfde enquête te verspreiden. Deze groep wordt in deze studie 'referentiegroep' genoemd.
- Om groepsbeïnvloeding uit te sluiten

zijn alle enquêtes digitaal afgenomen via www.onderzoekdoen.nl.

In totaal zijn er ongeveer 150 enquêtes aangeleverd aan kerkenraden voor de doelgroep. Qua omvang werd de potentiële referentiegroep geschat op maximaal 200 jongeren. Vanuit de doelgroep zijn 24 enquêtes ingevuld. Bij de referentiegroep bleef dit aantal steken op 66. Deze respons is te laag voor een kwantitatieve analyse waarbij significante verbanden aangetoond kunnen worden. Wel kunnen er kwalitatieve vergelijkingen gemaakt worden tussen de doelgroep en de referentiegroep. Hiermee krijgt Adieu meer het karakter van een voorstudie; een studie waarbij op basis van een beperkte steekproef nagegaan wordt of bepaalde vermoedens steekhoudend kunnen zijn. Mogelijk legt dit een basis voor vervolgonderzoek.

Bij de analyse van de onderzoeksgegevens van Adieu is de volgende aanpak gevolgd³⁵:

- a. Vraagsgewijze vergelijking van gegevens antwoorden tussen doelgroep en referentiegroep. Hierbij zijn de scores per vraag vergeleken.
- b. Vergelijking tussen doelgroep en referentiegroep via gecorreleerde vragen waarbij telkens gekeken is naar verbanden tussen bepaalde vragen / vragengroepen.
- c. Nadere analyse van de doelgroep. Hoofdvraag hierbij is of deze doelgroep wel als één groep beschouwd kan worden of dat deze opgedeeld moet worden in twee subgroepen.
- d. Via een kwalitatieve analyse van de resultaten per thema is geprobeerd om de onderzoeksvragen te beantwoorden. Ook de antwoorden op de open vragen / toelichting zijn hierbij betrokken.

Daarna zijn de resultaten per onderzoeksvraag beschreven en voorzien van een duiding. Ook is per hoofdstuk een aanzet gegeven tot verdere bezinning.

Bijlage 1b Adieu vragenlijst inclusief antwoorden doelgroep en referentiegroep

61

				Doelgroep		Referentiegroep	
			Aantal	N=24		N=66	
1	Hoe oud ben je?						
	a	jonger dan 18 jaar				3	5%
	b	19 tot 22 jaar	1	4%	48	73%	
	c	23 tot 26 jaar	7	29%	12	18%	
	d	ouder dan 27 jaar	16	67%			
2	Ben je man of vrouw?						
	a	vrouw	13	54%	45	68%	
	b	man	11	46%	18	27%	
3	Welke opleiding volg je, of heb je afgerond?						
	a	VMBO(/Pro)	3	13%	5	8%	
	b	HAVO/VWO	2	8%	8	12%	
	c	MBO	7	29%	18	27%	
	d	HBO/WO	12	50%	32	48%	
4	Welke 'kleur' Voortgezet Onderwijs heb je gevolgd?						
	a	Openbaar	1	4%	2	3%	
	b	Protestants-Christelijk	1	4%	8	12%	
	c	Gereformeerd/Evangelisch	1	4%	2	3%	
	d	Reformatorisch	21	88%	50	76%	
5	Hoe woon jij op dit moment?						
	a	ik woon bij (een) van mijn ouders			37	56%	
	b	ik woon op kamers, maar kom regelmatig thuis			17	26%	
	c	ik woon zelfstandig	23	96%	9	14%	
6	Uit hoeveel kinderen bestond jullie gezin thuis?						
	a	een kind	1	4%			
	b	twee tot vier kinderen	9	38%	18	27%	
	c	vijf tot acht kinderen	14	58%	42	64%	
	d	meer dan acht kinderen			2	3%	
7	Welke plaats heb/had jij in het gezin?						
	a	ik ben enig kind	1	4%			
	b	ik ben (een van) de oudste	6	25%	31	47%	
	c	ik ben niet de oudste, maar ook niet de jongste	7	29%	16	24%	
	d	ik ben (een van) de jongste			16	24%	
8	Hoe omschrijf je de relatie met je ouders nu?						
	a	goed	20	83%	50	76%	
	b	niet goed en niet slecht	4	17%	12	18%	
	c	slecht			1	2%	
9	De sfeer bij mijn ouders thuis was gezellig						
	a	nee, meestal niet					
	b	soms	3	13%	9	14%	
	c	ja, meestal wel	20	83%	53	80%	
10	Mijn ouders spraken in het gezin over de preek						
	a	nee, (bijna) nooit	9	38%	15	23%	

		b	soms	4	17%	25	38%
		c	ja, (redelijk) vaak	10	42%	22	33%
11	Mijn ouders spraken in het gezin over het christelijk geloof						
		a	nee, (bijna) nooit	2	8%	12	18%
		b	soms	10	42%	21	32%
		c	ja, (redelijk) vaak	11	46%	29	44%
12	Ik kon aan mijn ouders merken dat geloven voor hen belangrijk was						
		a	nee	2	8%	10	15%
		b	ja	19	79%	41	62%
		c	weet ik niet	2	8%	11	17%
13	Ik kon merken dat mijn vader/moeder de Heere persoonlijk kent						
		a	nee	5	21%	21	32%
		b	ja	12	50%	30	45%
		c	weet ik niet	5	21%	11	17%
14	Ik kon met mijn vragen over geloven en christen-zijn bij mijn ouders terecht						
		a	nee	2	8%	8	12%
		b	soms	9	38%	22	33%
		c	ja	12	50%	32	48%
15	Mijn ouders praatten met mij over het dienen van de Heere						
		a	nee, (bijna) nooit	1	4%	12	18%
		b	soms	13	54%	31	47%
		c	ja, vaak	9	38%	19	29%
16	Als er bij ons thuis over de prediking gepraat werd, dan was dit...						
		a	vaak positief	9	38%	25	38%
		b	(positief) kritisch	12	50%	32	48%
		c	vaak negatief	2	8%	5	8%
17	Bij ons thuis was de volgende vorm van 'huisgodsdienst' kenmerkend:						
		a	voor en met elkaar bidden			2	3%
		b	voor en met elkaar bidden, samen bijbel lezen	15	63%	29	44%
		c	samen bidden, samen lezen, samen zingen	4	17%	24	36%
		d	geen van bovenstaande	4	17%	7	11%
18	Hoe vaak bezochten jullie thuis de kerkdiensten?						
		a	tweemaal zondags en zo vaak mogelijk in de week	12	50%	38	58%
		b	tweemaal zondags en nooit in de week	10	42%	19	29%
		c	gemiddeld eenmaal per zondag	1	4%	2	3%
		d	gemiddeld eens in de maand (of minder)			1	2%
19	Hoe zag het kerkbezoek van je ouders er uit?						
		a	altijd naar de eigen gemeente	21	88%	48	73%
		b	soms naar een andere plaats			4	6%
		c	soms naar een andere plaats of ander kerkgenootschap	2	8%	8	12%
		d	vaak naar een andere plaats of ander kerkgenootschap				

20	Was er in de gemeente waarin jij opgegroeid bent een eigen predikant?							
	a	ja, voor het grootste deel wel	14	58%	23	35%		
	b	ja, voor een korte periode	2	8%	24	36%		
	c	nee	7	29%	13	20%		
21	Mijn ouders zetten zich actief in voor de kerkelijke gemeente							
	a	ja, ze namen volop deel aan kerkelijke activiteiten	13	54%	33	50%		
	b	nee, maar ze waren wel betrokken op de kerk	7	29%	24	36%		
	c	nee, ze waren niet actief lid	3	13%	3	5%		
22	In de gemeente waarin ik opgegroeid ben ...							
	a	was er een warme band, men leefde echt met elkaar mee	1	4%	11	17%		
	b	was er belangstelling voor elkaar	12	50%	40	61%		
	c	leefde men niet zo erg met elkaar mee	5	21%	7	11%		
	d	leek het alsof andere gemeenteleden er niet toe deden						
23	Hoe goed voelde jij je thuis in de gemeente waarin je opgegroeid bent?							
	a	ik voelde me er religieus en sociaal thuis	1	4%	41	62%		
	b	ik voelde me er religieus en sociaal niet thuis	9	38%	3	5%		
	c	ik voelde me er vooral religieus niet thuis	9	38%	8	12%		
	d	ik voelde me er vooral sociaal niet thuis	4	17%	8	12%		
24	Ik zou liever lid geweest zijn in een Geref. Gemeente in een andere plaats							
	a	ja	4	17%	7	11%		
	b	noch ja, noch nee	4	17%	18	27%		
	c	nee	15	63%	35	53%		
25	Hoe betekenisvol waren de preken die je hoorde in de kerk voor jou?							
	a	ik vond ze onbegrijpelijk	11	46%	2	3%		
	b	ik had er weinig aan	9	38%	7	11%		
	c	ik had er soms steun aan	3	13%	37	56%		
	d	de preken betekenden veel voor mij			14	21%		
26	In welke mate had je contacten met gemeenteleden uit jullie gemeente?							
	a	veel contacten, zowel via mijn ouders als via school en vriendenkring	3	13%	24	36%		
	b	vooral contacten via mijn ouders	1	4%	2	3%		
	c	vooral contacten via school en vriendenkring	11	46%	26	39%		
	d	(bijna) geen contacten	8	33%	6	9%		
27	In welke mate had je contacten met ambtsdragers en/of jeugdwerkers uit jullie gemeente?							
	a	veel contacten, zowel via vereniging en catechisatie als zondags of doordeweeks	2	8%	4	6%		
	b	regelmatig contacten, via de catechisatie of vereniging en soms zondags of doordeweeks	2	8%	29	44%		
	c	uitsluitend contacten via catechisatie	15	63%	25	38%		
	d	(bijna) geen contacten	4	17%	2	3%		
28	Wie hadden er in jouw gemeente oog voor jou als persoon?							
	a	predikant						
	b	onze (wijk)ouderlingen/diakenen	4	17%	9	14%		

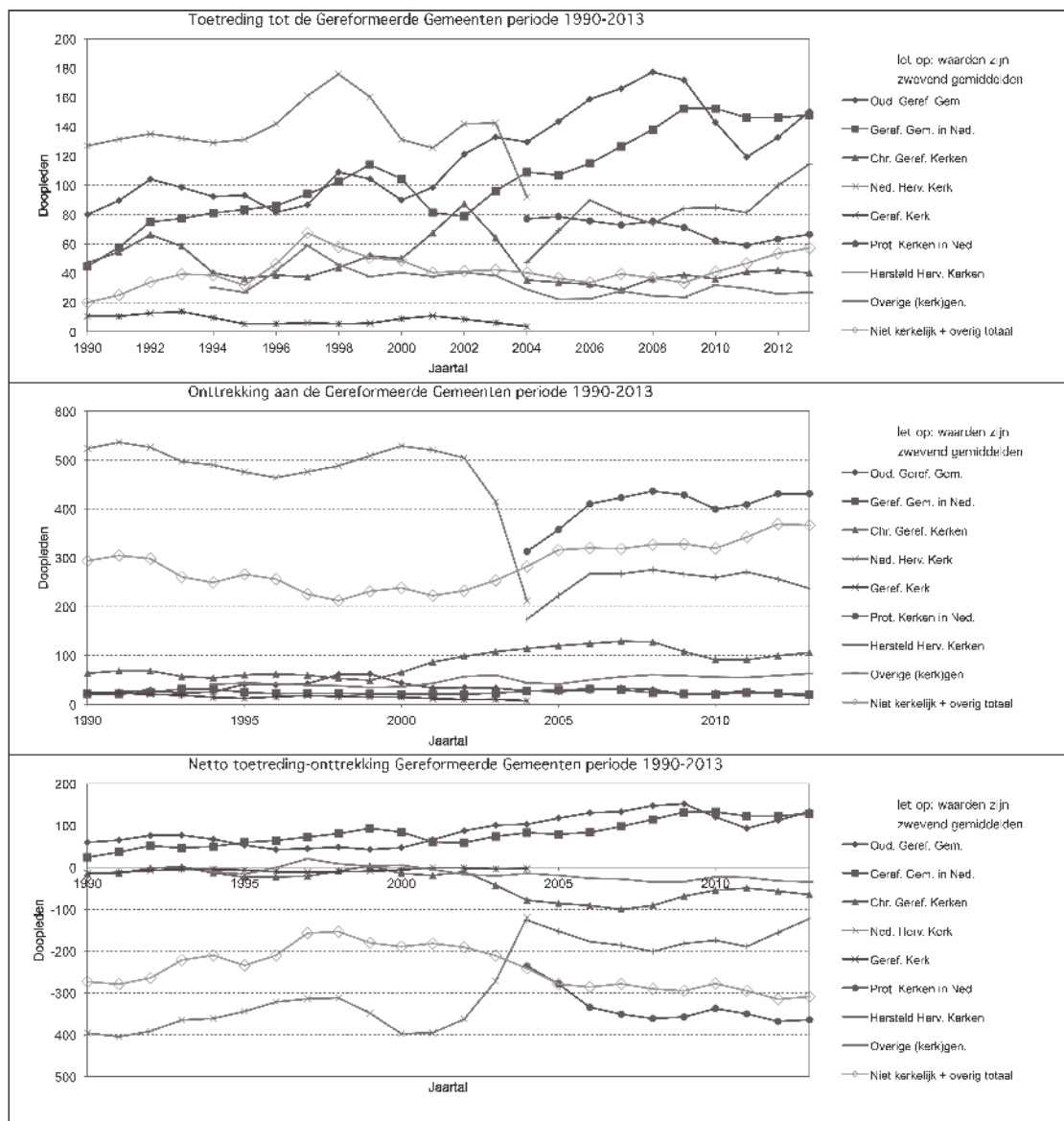
		c	de leidinggeevenden in het jeugdwerk	2	8%	20	30%
		d	gemeenteleden (in mijn omgeving)	16	67%	30	45%
29	Ik had iemand in mijn gemeente waarmee ik over geloven kon praten						
		a	ja	4	17%	35	53%
		b	nee	19	79%	25	38%
		c					
30	Hoe zag jouw betrokkenheid bij de jeugdvereniging er uit?						
		a	ik ben actief lid (geweest)	5	21%	39	59%
		b	ik ben lid geweest tot ca. 16 jaar	3	13%	14	21%
		c	ik ben lid geweest tot ca. 14 jaar	8	33%	3	5%
		d	ik ben nooit lid geweest	7	29%	4	6%
31	Hoe groot was jouw vriendenkring?						
		a	één goede vriend(in)	1	4%	3	5%
		b	enkele goede vriend(inn)en	14	58%	35	53%
		c	meer dan tien goede vriend(inn)en	7	29%	18	27%
32	Hoe zag jouw vriendenkring eruit qua kerkelijke afkomst?						
		a	(bijna) uitsluitend Geref. Gemeenten	6	25%	29	44%
		b	breed interkerkelijk	8	33%	20	30%
		c	half kerkelijk, half onkerkelijk	5	21%	8	12%
		d	(bijna) uitsluitend onkerkelijk	2	8%	2	3%
33	Wanneer zag jij je vriendenkring?						
		a	we kwamen vrijwel dagelijks bij elkaar over de vloer	8	33%	7	11%
		b	we kwamen bij elkaar thuis in het weekend	11	46%	37	56%
		c	we zagen elkaar vooral tijdens het uitgaan	3	13%	14	21%
34	Hoe zag de uitgaansavond van jouw vriendenkring eruit?						
		a	bij elkaar thuis	10	42%	33	50%
		b	naar de jeugdvereniging	2	8%	14	21%
		c	naar een keet of een kroeg	7	29%	6	9%
		d	stappen				
35	Waarover kon jij praten met je vrienden?						
		a	relaties	1	4%	2	3%
		b	relaties, ouders	5	21%	2	3%
		c	relaties, ouders, kerk	3	13%	7	11%
		d	relaties, ouders, kerk, geloven	13	54%	48	73%
36	Mijn vrienden kwamen graag bij mij thuis						
		a	ja	15	63%	37	56%
		b	nog ja, nog nee	5	21%	20	30%
		c	nee	2	8%	2	3%
37	Ik geloof in een God die hemel en aarde in zes dagen geschapen heeft						
		a	eens	17	71%	56	85%
		b	meer eens dan oneens	1	4%	2	3%
		c	meer oneens dan eens	1	4%		
		d	oneens	3	13%	1	2%
38	Wat betekent de persoon van Jezus voor jou?						
		a	Jezus is een historisch persoon	2	8%		
		b	Jezus is een bedachte, ideale persoonlijkheid	2	8%		
		c	Jezus was een Joodse profeet die leefde zoals God het wilde	1	4%		

	d	Jezus was de Messias, de Zoon van God	17	71%	59	89%
39		Buiten het geloof in de Heere Jezus is er geen redding.				
	a	eens	18	75%	57	86%
	b	meer eens dan oneens			2	3%
	c	meer oneens dan eens	1	4%		
	d	oneens	3	13%		
40		Er is een hemel voor Gods uitverkorenen en een hel voor de overigen				
	a	eens	12	50%	57	86%
	b	meer eens dan oneens	5	21%	1	2%
	c	meer oneens dan eens	1	4%	1	2%
	d	oneens	4	17%		
41		Wat is volgens jou de zin van het leven?				
	a	God liefhebben boven alles en je naaste als jezelf	15	63%	57	86%
	b	het kwade overwinnen door goed te doen	1	4%		
	c	gelukkig zijn	4	17%	1	2%
	d	anders	2	8%	1	2%
42		Wat is jouw visie op relatievorming en het huwelijk?				
	a	een huwelijk heeft geen meerwaarde boven samenwonen	4	17%		
	b	een huwelijk is een bevestiging van een al bestaande (seksuele) relatie	8	33%	6	9%
	c	alleen in een huwelijk mag er een seksuele relatie zijn	10	42%	52	79%
43		Iemand die een homoseksuele relatie heeft, mag niet deelnemen aan kerkelijke sacramenten				
	a	eens	8	33%	49	74%
	b	nog eens, nog oneens	4	17%	4	6%
	c	oneens	8	33%	4	6%
	d	geen mening	2	8%	2	3%
44		Wat betekent 'geloven' voor jou?				
	a	'geloven' betekent niets (meer) voor mij	1	4%		
	b	'geloven' is voor mij een manier om alles in het leven een plekje te geven	2	8%	5	8%
	c	'geloven' is voor mij een manier om een relatie met het hogere te onderhouden	5	21%	2	3%
	d	'geloven' is voor mij een vast vertrouwen op God, en Zijn beloften uit de Bijbel	14	58%	52	79%
45		Op welke leeftijd besloot je om niet meer naar catechisatie te gaan?				
	a	n.v.t.	6	25%	50	76%
	b	toen ik ca. 22 jaar was	2	8%	1	2%
	c	toen ik ca. 19 jaar was	8	33%	4	6%
	d	toen ik ca. 16 jaar was	6	25%		
46		Tot welke leeftijd ging je trouw naar de kerk?				
	a	ik ga (bijna) elke dienst	10	42%	53	80%
	b	tot ik ca. 22 jaar was	2	8%		
	c	tot ik ca. 19 jaar was	4	17%	2	3%
	d	tot ik ca. 16 jaar was	6	25%		
47		Rond welke leeftijd ging je voor het eerst serieus nadenken over het opzeggen van je lidmaatschap?				
	a	jonger dan 12 jaar				
	b	12 tot 15 jaar	5	21%	3	5%

	c	16 tot 19 jaar	5	21%	9	14%
	d	20 tot 25 jaar	12	50%	1	2%
48	In welke mate heeft 'de (uitleg van de) leer' van de Gereformeerde Gemeenten invloed gehad op je lidmaatschap?					
	a	vergrootte mijn betrokkenheid			24	36%
	b	geen invloed	4	17%	17	26%
	c	verkleinde mijn betrokkenheid	17	71%	11	17%
	d	n.v.t.	1	4%		
49	In welke mate hebben 'de regels' van de Gereformeerde Gemeenten invloed gehad op je lidmaatschap?					
	a	vergrootte mijn betrokkenheid			8	12%
	b	geen invloed	1	4%	29	44%
	c	verkleinde mijn betrokkenheid	21	88%	18	27%
	d	n.v.t.				
50	In welke mate heeft een relatie/huwelijk invloed gehad op je lidmaatschap?					
	a	vergrootte mijn betrokkenheid			18	27%
	b	geen invloed	14	58%	15	23%
	c	verkleinde mijn betrokkenheid	7	29%	2	3%
	d	n.v.t.	1	4%	20	30%
51	In welke mate heeft je vriendenkring invloed gehad op je lidmaatschap?					
	a	vergrootte mijn betrokkenheid			17	26%
	b	geen invloed	17	71%	22	33%
	c	verkleinde mijn betrokkenheid	5	21%	5	8%
	d	n.v.t.			9	14%
52	In welke mate heeft de sfeer in jullie gemeente invloed gehad op je lidmaatschap?					
	a	vergrootte mijn betrokkenheid	2	8%	27	41%
	b	geen invloed	5	21%	18	27%
	c	verkleinde mijn betrokkenheid	15	63%	6	9%
	d	n.v.t.			2	3%
53	In welke mate heeft de prediking in jullie gemeente invloed gehad op je lidmaatschap?					
	a	vergrootte mijn betrokkenheid			28	42%
	b	geen invloed	1	4%	14	21%
	c	verkleinde mijn betrokkenheid	21	88%	11	17%
	d	n.v.t.				
54	Ben je beschikbaar om in een gesprek een toelichting te geven op je antwoorden?					
	a	ja				
	b	eventueel				
	c	nee				
55	Hoe kan er eventueel contact met jou opgenomen worden voor een toelichting?					
	a	n.v.t.				
	b	via de telefoon: _____				
	c	via de mail: _____				

Bijlage 2a Toetreding en onttrekking van doopleden – totaal, absolute aantallen

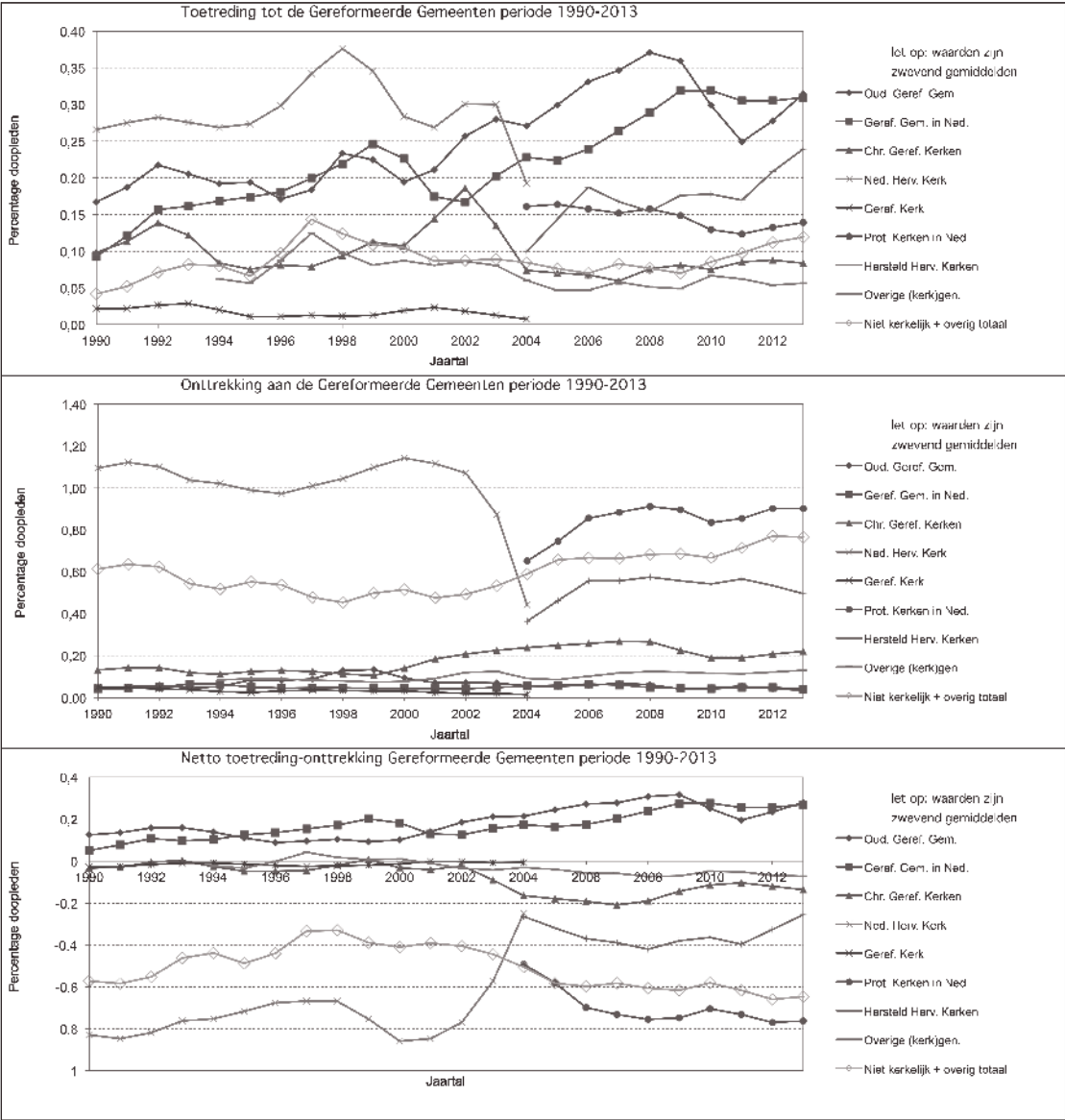
67

Uitleg:

Waarden tonen optelsom van alle toetredingen en onttrekkingen buitenom geboorte en sterftecijfers

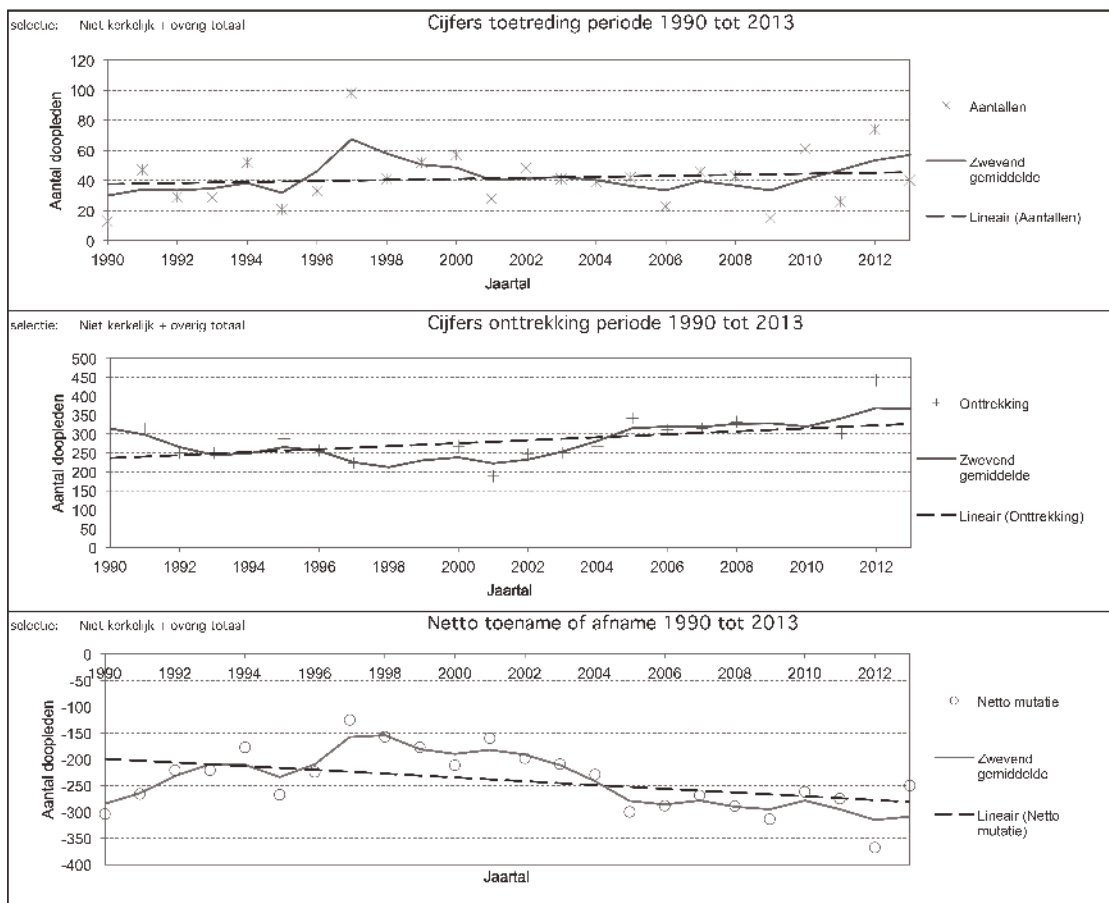
Bijlage 2b Toetreding en onttrekking van doopleden – totaal, relatieve aantallen

Uitleg:
Waarden tonen optelsom van alle toetredingen en onttrekkingen buitenom geboorte en sterftcijfers en zijn gedeeld door het totaal aantal doopleden.

Bijlage 2c Toetreding en onttrekking van doopleden – buiten kerkelijk, absoluut

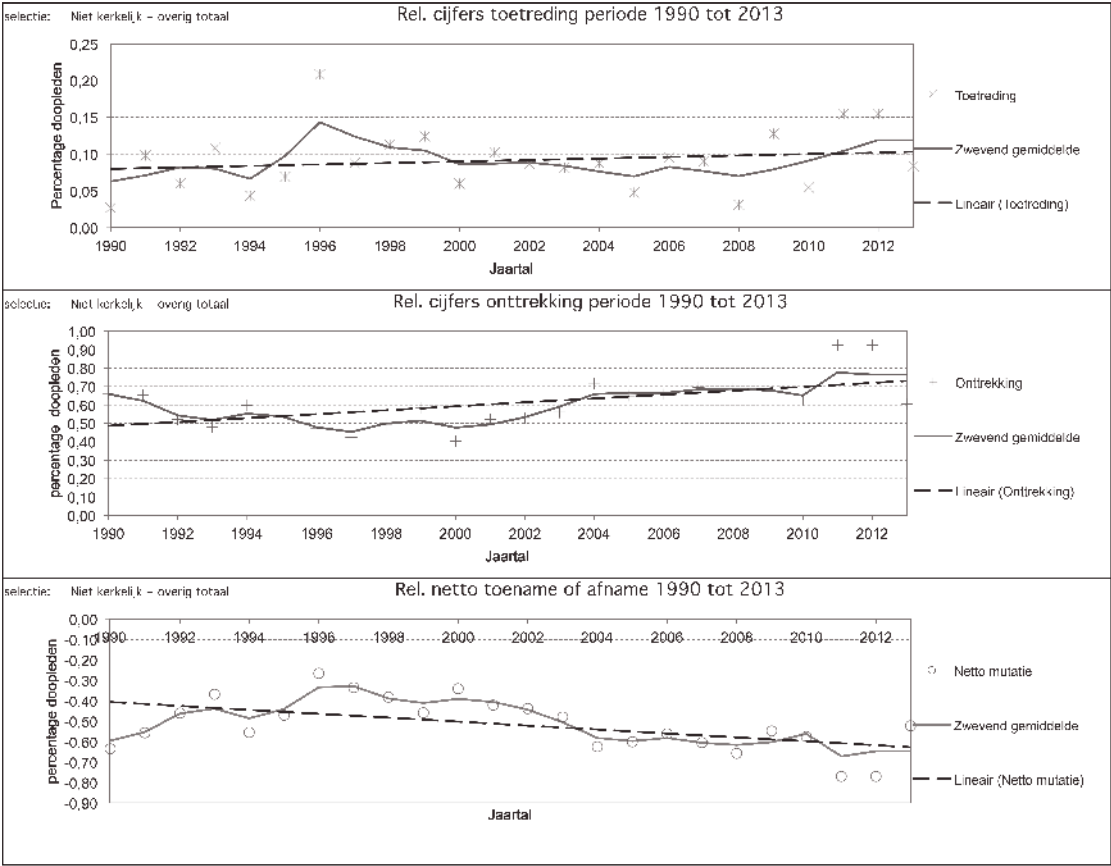
69

Uitleg:

Waarden tonen optelsom van alle toetredingen en onttrekkingen buitenom geboorte en sterftecijfers.

Bijlage 2d Toetreding en onttrekking van doopleden – buiten kerkelijk, relatief

Uitleg:

Waarden tonen optelsom van alle toetredingen en onttrekkingen buitenom geboorte en sterftcijfers en zijn gedeeld door het totaal aantal doopleden.

- 1 Aalst, G.J. van; *Het zal je kind maar zijn*, 2013.
- 2 Janse, C.S.L.; "Grote kerken lopen massaal terug", *Reformatorisch Dagblad*, 8 december 2005.
- 3 Zie hoofdstuk 3 cijfers kerkverlating
- 4 Bewijs van (doop)lidmaatschap waarin geregistreerde gegevens overgedragen worden bij vertrek naar een ander kerkverband.
- 5 Aalst, G.J. van e.a.; *Onderzoek kerkverlating in de Gereformeerde Gemeenten*, 1992.
- 6 Deze verkenning is opgestart als afstudeeronderzoek in het kader van de studie HBO Theologie – Kerkelijk werker en heeft daarna een vervolg gekregen binnen het project 'Adieu' van de Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten.
- 7 Uitslag, A.C.; *Thuis in de wereld!? Wereldgelijkvormigheid in de gereformeerde gezindte*, 2009
- 8 Beckers, J. en J. de Hart; *Godsdienstige veranderingen in Nederland*.
- 9 Aalst, G.J. van e.a.; *Onderzoek kerkverlating in de Gereformeerde Gemeenten*, 1992.
- 10 Zie literatuurlijst.
- 11 Naar Lewis, C.S.; *Het probleem van het lijden*, versie 2013
- 12 Zie o.a. Lindijer, C.H.; *Postmodern bestaan – Mens-zijn en geloven in een na-moderne cultuur*, 1998
- 13 Fieret, W.; *Vorming onder spanning – Refojongeren in de moderne cultuur*, 2015
- 14 Ploeg, P. van der; *Het lege testament*, 1985
- 15 Terlouw, L. e.a.; *Kerk-zijn in een seculiere samenleving*, Generale Synode Gereformeerde Gemeenten 2013
- 16 Geciteerd in Kroon, L.A. e.a.; *Geen blijvende stad*, 2007, pagina 127.
- 17 <http://www.refdag.nl/dossiers/overzicht-dossiers/kerk-godsdienst/kerkverlating>
- 18 Zie Bijlage 2 voor ontwikkeling ledenaantallen
- 19 Bron: kerkelijke jaarboeken, 1990 - 2013
- 20 Aalst, G.J. van e.a.; *Onderzoek kerkverlating in de Gereformeerde Gemeenten*, tabel 7 en tabel 10.
- 21 Andree, T.G.I.M., *Gelovig word je niet vanzelf*, 1983 – overigens merkt Andree op dat 'praten met' op zichzelf niet leidt tot meer godsdienstigheid bij het kind. Alleen als dit ingebed is in een authentiek en structureel patroon van voorgeleefde godsdienstigheid bij de ouders (9.2.2 en 9.2.3)
- 22 Citaat overgenomen uit enquête 352106
- 23 Citaat Johannes Calvijn, *Institutie*, boek IV
- 24 Citaat wordt zowel toegeschreven aan Socrates als aan Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616):
letterlijk: "Zeg me in welk gezelschap u vertoeft en ik zal je zeggen wie u bent".
- 25 Slot, W. en M. van Aken; *Psychologie van de Adolescentie*, 2010
- 26 Erikson, E.H., *Het kind en de samenleving*, 1977
- 27 Marica, J. e.a.; *Ego Identity*, 1993, <http://www.learning-theories.com/identity-status-theory-marcia.html>
- 28 Enquête 356539, vraag 56
- 29 Enquête 358074, vraag 56
- 30 Dortse Leerregels, Hoofdstuk 3,4, artikel 11
- 31 Om de samenvatting beknopt te houden is hier één conclusie per hoofdstuk weergegeven.
- 32 Tripp, P.D.; *De kansrijke jaren – een Bijbelse handreiking voor de opvoeding van Tieners*; 2014
- 33 Jacobse, J.J. en Schimmel, J.H.; *In het hart, in het oog*; Hoofdstuk 5: Jij en de gemeente; 2015
- 34 Zie Adieu vragenlijst
- 35 Van elk van deze stappen zijn de aparte analysesresultaten in tabelvorm en als figuur beschikbaar.

